

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Παραγωγή αφήγησης για παιδιά: Ο μολυβένιος στρατιώτης»

‘Narrative production for children: The steadfast tin soldier’

Φοιτήτρια: Κυριακοπούλου Αναστασία (ΑΕΜ: 3327)

Επόπτρια Καθηγήτρια: Βαμβακίδου Ιφιγένεια

Β' Βαθμολογητής: Ταμουτσέλης Νικόλαος

Φλώρινα, Σεπτέμβριος 2020

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	3
Περίληψη.....	4
ABSTRACT	5
1 - Εισαγωγή.....	6
2- Το παραμύθι ως λογοτεχνικό είδος.....	10
2.1- Ο ρόλος του παραμυθιού στην ανάπτυξη του παιδιού	14
2.2- Εικονογράφηση.....	20
2.3 - Το ελληνικό λαϊκό παραμύθι	24
2.4 – Ο Καρυοθραύστης.....	26
3. Ερευνητικό υλικό.....	30
3.1 - Μια διαφορετική μορφή παραμυθιού	30
3.2 Η κατασκευή - παραμύθι «ο καρυοθραύστης».....	31
Εξώφυλλο – Τεχνική πυρογράφου σε ξύλο	31
Σελίδα Περίληψης – Τεχνική πλαισίου με επαναλαμβανόμενο μοτίβο.....	32
Αρχή παραμυθιού – Τεχνική νηματογραφίας.....	33
Τεχνική «κολάζ»	35
Τεχνική «ζωγραφική με ξυλομπογιά και παρτιτούρα».....	36
Τεχνική «τοποθέτηση στη σωστή σειρά»	37
Τεχνική «Θετικό – Αρνητικό»	38
Τεχνική «Κατασκευή με βιομηχανικά υλικά»	38
Τεχνική «χαρτοκοπτική»	39
Μακέτα – Κατασκευές με πλαστελίνη	40
Τεχνική «Κατασκευή με υλικά της φύσης».....	41
Τεχνική του διακορευτή.....	42
Τεχνική «Τρισδιάστατη Κατασκευή»	43
Τεχνική του Πουαντιγισμού	43
Τεχνική «Κατασκευή Κάρτας».....	44
Οπισθόφυλλο – Τεχνική πυρογράφου σε ξύλο	45
Συμπεράσματα	46
Βιβλιογραφία.....	47

Ευχαριστίες

Η πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε στο Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτρια καθηγήτρια μου κυρία Βαμβακίδου Ιφιγένεια για την πολύτιμη καθοδήγηση της στην επιλογή του θέματος, την υποστήριξή της στη συγγραφή του θεωρητικού μέρους της εργασίας, την παροχή βιβλιογραφικού υλικού και την εν γένει στήριξη της καθ' όλη την διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον δεύτερο βαθμολογητή μου τον κύριο Ταμουτσέλη Νικόλαο, ο οποίος αποτέλεσε εμπνευστή της κατασκευής του παρόντος έργου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους ανθρώπους που ήταν κοντά μου και με στήριξαν και ιδιαίτερα την οικογένειά μου και τους φίλους μου.

Περίληψη

Ο παιδαγωγικός ρόλος του παραμυθιού στην ανάπτυξη της ψυχοσύνθεσης και αντίληψης των παιδιών είναι βαρύνουσας σημασίας. Το παραμύθι λειτουργώντας ως παιδαγωγική μέθοδος συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών. Έχοντας ως βάση αυτή τη θεωρία αναλύουμε την κατασκευή ενός παραμυθιού ως χειραπτικού υλικού εμπνευσμένου από το κλασικό παραμύθι με τίτλο «Ο Καρυοθραύστης». Η κατασκευή αυτή βασισμένη στην τέχνη του τρισδιάστατου μοντέλου δίνει μια διαφορετική παρουσίαση-προσέγγιση του κλασικού παραμυθιού. «Ξεφυλλίζοντας» το ο αναγνώστης διαπιστώνει την υπεροχή της εικόνας σε σχέση με το κείμενο αξιοποιώντας σε μέγιστο βαθμό την εικόνα εξαιτίας του σημαντικού της ρόλου στην εικονογράφηση των παραμυθιών.

Λέξεις Κλειδιά: αφήγηση, παιδικό παραμύθι, μολυβένιος στρατιώτης, καρυοθραύστης

ABSTRACT

The instructional role of the literary genre of narration is really important to the development of children's mentality and awareness. The narration contributes to the configuration of children's character. According to this theory there is a presentation of a handmade construction inspired by the narrative production for children: The steadfast the soldier. Based on the 3D model there is a different approach of the classic narration. A reader can actually see the dominance of picture in a comparison of main plot, while making good use of narration's illustration.

Key- words: narration, fairy tales, the steadfast the soldier, nutcracker

1 - Εισαγωγή

Το μοναδικό παραμύθι του Ernst Theodor Amadeus Hoffman «Ο Καρνοθραύστης» ξαναζωντανεύει μέσα από τις σελίδες της εν λόγω εργασίας και αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία ενός πρωτότυπου και συναρπαστικού τρισδιάστατου παιδικού παραμυθιού. Η επιλογή του εν λόγω παραμυθιού δεν είναι καθόλου τυχαία, καθώς το περιεχόμενο του αποτελεί πηγή έμπνευσης για την κατασκευή ενός διαφορετικού και αρκετά ελκυστικού παραμυθιού που συνδυάζει τη διασκέδαση, το παιχνίδι και τη φαντασία.

Μέσα από τις σελίδες του παραμυθιού προσφέρεται η δυνατότητα στα παιδιά να έρθουν σε επαφή με τη γνώση, την φαντασία και την αγάπη. Αναγνωρίζουν τις δυσκολίες της ζωής, τις έχθρες, τις ζήλιες και την ισχυρή παρουσία του παράγοντα της τύχης αποκτώντας μια πρώτη γεύση της ζωής. Σημαντικό μήνυμα του παραμυθιού αποτελεί ότι η δύναμη της αγάπης είναι πιο ισχυρή από όλες τις δυσκολίες της ζωής και κρατάει (Μαλαφάντης, 2011).

Το παραμύθι αποτελεί ένα σημαντικό διδακτικό μέσο και εργαλείο των εκπαιδευτικών. Είναι καθοριστική η συμβολή του στην εκμάθηση γνωστικών δεξιοτήτων. Το απλό παραδοσιακό παραμύθι που ταυτίζονταν με τις σελίδες του βιβλίου, άλλαξε μορφή μεταπηδώντας στον κόσμο της τεχνολογίας. Τα ψηφιακά μέσα τείνουν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη διδακτική πράξη, καθώς δημιουργούν ένα ευχάριστο και δημιουργικό περιβάλλον, συμβάλλοντας στη μαθησιακή διαδικασία (Μαλαφάντης, 2011).

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στο ρόλο του παραμυθιού στη διδασκαλία της μάθησης των μαθητών και πιο συγκεκριμένα παρουσιάζει την ιστορία του Καρνοθραύστη μέσα από τις σελίδες ενός χειροποίητου τρισδιάστατου παιδικού παραμυθιού. Η αναγκαιότητα μίας τέτοιας κατασκευής έγκειται στο γεγονός της έλλειψης παρόμοιων καινοτόμων χειροτεχνιών- παραμυθιών, μίας πιο μοντέρνας εκδοχής του παραμυθιού που και πάλι θα οδηγήσει σε μία πιο ενδιαφέρουσα και ευχάριστη διδασκαλία.

Διακριτικό, εύστοχο και ευρέως διαδεδομένο γνώρισμα έκδοσης του παραμυθιού αποτελεί η επιλογή της αφήγησης της πλοκής μέσω της χρήσης μίας

ποιητικής τεχνικής, αυτής της ομοιοκαταληξίας μεταξύ των στίχων. Με την υιοθέτηση μίας τέτοιας ποιητικής τεχνικής δίνεται ένσταση και τονίζεται η δράση στην πλοκή της υπόθεσης. Η επιλογή χρήσης της ομοιοκαταληξίας μεταξύ των στίχων δείχνει τη λυρικότητα του παραμυθιού και τη μουσική της χροιά (Κοκόλης, 1993). Οι λέξεις που σχηματίζουν τις ομοιοκαταληξίες των στροφών επιλέγονται κατά βάση σημασιολογικά με παράλληλη συντακτική αρμονία και ευρεία χρήση των επιθέτων. Μέσα από αυτή την παιχνιδιάρικη επιλογή του σχηματισμού της αφήγησης προσελκύονται τα παιδιά, βλέποντας το ως παιχνίδι, αλλά παράλληλα κατανοώντας το βαθύτερο νόημα και τις διδαχές του παραμυθιού (Κατσανούλη, 2018).

Ως ένα άλλο λογοτεχνικό είδος η παιδική λογοτεχνία διακρίνεται από τις μεθόδους συγγραφής και διδασκαλίας. Μία τέτοια μέθοδος που χαρακτηρίζει τα παραμύθια είναι η πλοκή τους. Η κατάλληλη επιλογή της εξέλιξης ή της ακολουθίας των γεγονότων διαμορφώνουν την πλοκή του παραμυθιού κάνοντάς το επιτυχημένο. Τα παιδιά δείχνουν το ενδιαφέρον τους σε κάτι που πραγματικά τους αρέσει. Συνήθως, έλκονται από παραμύθια με παρόμοια πλοκή και αναμενόμενο τέλος. Όσο μεγαλώνουν αυτή η συνήθεια αλλάζει, αφού αναζητούν πιο πρωτότυπες ιστορίες με ανατρεπτικά γεγονότα. Και στις δύο περιπτώσεις αυτό που καθιστά το παραμύθι επιτυχημένο είναι η αγωνία που δημιουργεί στον αναγνώστη και ιδιαίτερα στο παιδί - αναγνώστη. Κατά κύριο λόγο, η βάση της κάθε πλοκής παραμυθιού είναι ο αγώνας ενάντια στους εχθρούς, στην κοινωνία, στη φύση και τέλος στον ίδιο τον εαυτό του (Κατσανούλη, 2018).

Ακόμη, είναι σημαντική η παρουσίαση των πρωταγωνιστών της ιστορίας, που μέσω των ενεργειών τους ξετυλίγουν την πλοκή. Η ιστορία γίνεται κατανοητή διαμέσου των ενεργειών των χαρακτήρων. Ο κάθε χαρακτήρας σκιαγραφείται βάσει των βαθύτερων σκέψεων και κινήτρων του. Οι προθέσεις και οι επιθυμίες του τον χαρακτηρίζουν και δίνουν αφορμή στον αναγνώστη να φανταστεί ο ίδιος τα πρόσωπα, τις ενέργειες τους και παράλληλα τη ακολουθούμενη δράση. Σε αντίθεση με το λογοτεχνικό ήρωα, ο οποίος είναι ένας χαρακτήρας αναπτυγμένος και ολοκληρωμένος, οι ήρωες των παραμυθιών είναι επίπεδοι, καθώς προβάλλουν μόνο μια πλευρά του εαυτού τους, αυτή που συμβάλλει στην εξέλιξη της ιστορίας, αποκρύπτοντας στοιχειώδη σημεία (Κατσανούλη, 2018).

Στη λογοτεχνία οι λιγότερο αναπτυγμένοι χαρακτήρες κατατάσσονται σε μία δεύτερη κατηγορία, ενώ οι πρωταγωνιστές όντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος για την εξέλιξη της δράσης είναι πολύπλευροι και ολιστικοί. Αντίθετα, αυτό το γνώρισμα στα παραμύθια είναι ουσιώδες και γι' αυτό αποτελεί το καταλληλότερο ανάγνωσμα για τις μικρές ηλικίες. Η απλότητα της περιγραφής των προσώπων της ιστορίας σε ένα ή δύο χαρακτηριστικά, όπως ο καλός φτωχός νέος ή ο πλούσιος κακός, είναι μια χρήσιμη τακτική για τις μικρές ηλικίες. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται από τον συγγραφέα να γίνει διαχωρισμός των βασικών εννοιών από το παιδί και να κατανοήσει τον κόσμο των αξιών μέσα από απλά παραδείγματα που προβάλλουν την πραγματική ζωή. Η μανιχαϊστική λογική, ο διαχωρισμός των βασικών εννοιών, όπως καλό, κακό, όμορφο, άσχημο, ουσιαστικά γενικές έννοιες αποτελούν έναν βασικό τρόπο να γνωρίσουν τον κόσμο που φαντάζει αρκετά δύσκολος, με απώτερο σκοπό να κοινωνικοποιηθούν και να μάθουν να προστατεύονται (Κατσανούλη, 2018).

Η πλοκή του παραμυθιού βασίζεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Βέβαια πέρα από το κυρίαρχο θέμα που διέπει την ιστορία, υπάρχουν και συμπληρωματικές έννοιες εξίσου σημαντικές και κυρίαρχες. Αν και σε ένα λογοτεχνικό κείμενο αυτό το θέμα είναι το κύριο θέμα σχολιασμού από τους ειδικούς, για τα παιδιά η ανάλυση τους τα αποπροσανατολίζει από την κεντρική ιστορία, χάνοντας την ουσία (Κατσανούλη, 2018).

Συνεχίζοντας γίνεται κατανοητό ότι τα μέρη του έργου συνδέονται μεταξύ τους με μία συγκεκριμένη δομή που ονομάζεται μοτίβα. Ο τρόπος οργάνωσης μπορεί να επηρεάσει αρνητικά ή θετικά ένα έργο. Για παράδειγμα, το παραμύθι της Κοκκίνοσκουφίτσας διέπεται από μοτίβα, των συναντήσεων, του κυνηγητού και εν τέλει της σωτηρίας (Κατσανούλη, 2018).

Επιπλέον, η οπτική γωνία του συγγραφέα, δηλαδή ο τρόπος αφήγησης των γεγονότων είναι εξίσου σημαντική. Η αφήγηση της ιστορίας χωρίζεται σε πρωτοπρόσωπη ή τριτοπρόσωπη. Η τριτοπρόσωπη αφήγηση είναι αντικειμενική, ενώ η πρωτοπρόσωπη πιο προσωπική. Ταυτοχρόνως ο αφηγητής μπορεί να θεωρηθεί παντογνώστης, αφού γνωρίζει περισσότερα από τους πλασματικούς χαρακτήρες. Στην περίπτωση του αφηγητή - παιδί ο λόγος πρέπει να είναι αυθεντικός, γι' αυτό το λόγο αποφεύγεται η τριτοπρόσωπη αφήγηση και επιλέγεται η πρωτοπρόσωπη.

Συνήθως το παιδί ταυτίζεται με τον ήρωα, παίρνοντας πρότυπα για την ζωή του (Κατσανούλη, 2018).

Ως προς το χρόνο της αφηγηματικής εξέλιξης, υπάρχουν δύο είδη χρόνου, αυτός της ανάγνωσης και της ιστορίας, οι οποίοι χρόνοι δεν συγκλίνουν. Επιπλέον, η σειρά εμφάνισης του χρόνου ποικίλλει, αφού τα γεγονότα εμφανίζονται είτε σε μία ομαλή πορεία είτε με αναχρονισμούς. Τέλος, τόσο ο χρόνος όσο και ο τόπος είναι βασικά στοιχεία της αφήγησης. Στη λογοτεχνία οι δύο αυτές έννοιες είναι πιο καθοριστικές, καθώς πάνω σε αυτό κινείται η πλοκή, ενώ στα παραμύθια υπάρχει μία αοριστία που αναφέρεται απλά με τις φράσεις «Μία φορά και έναν καιρό, κάποτε» (Κατσανούλη, 2018).

2- Το παραμύθι ως λογοτεχνικό είδος

Η λέξη «παραμύθι» προέρχεται από το ομηρικό ρήμα «παραμυθέομαι» που σημαίνει συμβουλευώ, ενώ αργότερα απαντάται στον Ηρόδοτο και στον Πλάτωνα με τη σημασία του παρηγορώ. Ομόρριζα της λέξης αυτής είναι το: παραμυθία, παραμυθητικός, παραμυθητός κ.α. Με το πέρασμα των χρόνων η αρχική σημασία της παρηγοριάς αντικαταστάθηκε με τη σημερινή του σημασία κατά τους μέσους και νεότερους χρόνους (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Το παραμύθι ως λογοτεχνικό είδος αποτελεί τη λαϊκή αφήγηση, είτε διδακτική είτε φανταστική με βασικά της γνωρίσματα το διηγηματικό πλάτος και την έντεχνη διήγηση. Απώτερος σκοπός του παραμυθιού είναι να διασκεδάσει και να τέρψει. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να ταυτιστεί με την έννοια του μύθου που σημαίνει διδαχή (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Το παραμύθι διακρίνεται σε τρία είδη α) στο παραμύθι ως έχει β) στις ευτράπελες ιστορίες γ) στους μύθους με ζώα (animal stories). Το παραμύθι κινείται στο χώρο του φανταστικού, του παράλογου, κάτι που η σφαίρα της λογικής δεν μπορεί να το αντιληφθεί, κάνοντας το αδύνατο, δυνατό, γι' αυτό χρησιμοποιεί έννοιες αντίθετες σε υπερβολικό βαθμό, όπως παρουσιάζει κάτι πολύ μακρινό, πολύ μεγάλο, πολύ μικρό, πολύ ωραίο, πολύ άσχημο (Σακελαρίου, 1995).

Το καθιερωμένο μοτίβο των παραμυθιών είναι να ξεκινάνε με τη φράση «Μία φορά κι έναν καιρό...» ή παλαιότερα ήταν πολύ συνηθισμένο να χρησιμοποιείται ένα στιχάκι:

*«Κόκκινη κλωστή δεμένη
Στην ανέμη τυλιγμένη,
Δώσ' της κλότσο να γυρίσει,
Παραμύθι ν' αρχινήσει
Και την καλή σας συντροφιά να την καλησπερίσει,
Παραμύθι μωθαράς,
Κούκος και ροβίθαρος».*

Ενώ το παραμύθι κλείνει με την εξής φράση: «Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα...», ενώ παλαιότερα συχνή ήταν η χρήση της φράσης: «Μήδ’ εγώ ήμουνα εκεί, μήδ’ εσείς να το πιστέψετε...» (Αυδικός, 1997).

Το παραμύθι ως λογοτεχνικό είδος ξεκίνησε τον 17^ο αιώνα στην Ευρώπη. Η διάδοσή του στηριζότανε μόνο στην προφορική παράδοση, ενώ μετά τον 12^ο αιώνα δημιουργείται η γραπτή παράδοση. Οι Μύθοι του Αισώπου, τα Ομηρικά Έπη, οι Ιστορίες του Βασιλιά Αρθούρου είναι τα πρώτα βιβλία που τυπώνονται στην Αγγλία. Παράλληλα, Ιταλοί συγγραφείς, όπως ο Straparola το 1660 και ο Basile, το 1637 στρέφονται στο λαϊκό παραμύθι. Ο Charles Perrault, Γάλλος συγγραφέας, μας έδωσε την πρώτη συλλογή παραμυθιών με ξυλογραφίες το 1697 με τίτλο “Contes de ma mere l’oye” (Παραμύθια της μαμάς Χήνας). Η συλλογή αυτή αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τη συγγραφή ακόμα περισσότερων παραμυθιών. Γνωστά παραμύθια ευρέως μεταφρασμένα είναι «ο Κοντορεβιθούλης», «η Κοιμωμένη του δάσους», «ο Κυανοπώγων» κ.α. Αντίστοιχο ενδιαφέρον εξέφρασαν και Γερμανοί συγγραφείς που δημοσίευσαν ανάλογες συλλογές (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Οι κύριες επιρροές της δημιουργίας αυτού του λογοτεχνικού είδους αποτέλεσαν τα κινήματα και τα ρεύματα της εποχής που κλόνισαν την Ευρώπη, όπως η Αναγέννηση, ο Διαφωτισμός, ο γερμανικός Ρομαντισμός που άλλαξαν την ιδιοσυγκρασία της κοινωνίας και τους θεσμούς της. Η εξύμνηση της εθνικής ταυτότητας των λαών οδήγησε στην αναζήτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς τους μέσα από τη λαϊκή παράδοση, τους θρύλους, τους μύθους, τα παραμύθια, τα τραγούδια (Αυδικός, 1997).

Ιδιαίτερη φροντίδα σε αυτό το είδος έδειξαν οι Γερμανοί “παραμυθάδες” αδερφοί Grimm. Δημιουργώντας τόμους ολόκληρους με παραμύθια λαϊκής προέλευσης ανέδειξαν τη Γερμανική Φιλολογία. Πιο συγκεκριμένα κατέγραψαν τρεις τόμους από το 1812 έως το 1822 με πηγή έμπνευσης τις παιδικές αναμνήσεις, αλλά και τις διηγήσεις απλών καθημερινών ανθρώπων. Ο συνδυασμός του παραμυθιού με στοιχεία της αφήγησης δημιούργησε ένα νέο είδος παραμυθιού. Η συλλογή τους περιλάμβανε 200 μύθους, όπου τα πιο γνωστά είναι «η Σταχτοπούτα», «η Κοκκινোসκουφίτσα», «οι νάνοι - μάγοι», «η Χιονάτη», «ο Χανσελ και η Γκρέτελ» (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Η ενασχόληση των Γερμανών φιλολόγων με αυτό το είδος αποτέλεσε το έναυσμα για την βαθύτερη αναζήτηση του συγκεκριμένου είδους. Σύμφωνα με μία άποψη τα παραμύθια είναι κατάλοιπα «αρχαίων αρίων μύθων», δηλαδή αρχαίων ινδοευρωπαϊκών μύθων που διαδόθηκαν με την εξάπλωση της ινδοευρωπαϊκής φυλής. Ενώ μία άλλη άποψη υποστηρίζει πως ίσως ο τόπος προέλευσης των παραμυθιών ήταν η Ινδία και αργότερα εξαπλώθηκαν στον ευρύτερο γνωστό κόσμο μέσω των εμπορικών συναλλαγών. Το αντίθετο ισχύει για τα παραμύθια με ζώα, όπου γενέτειρά τους υπήρξε η Ελλάδα και αργότερα έγιναν ευρέως γνωστά στον υπόλοιπο κόσμο (Σακελαρίου, 1995).

Προχωρώντας οι γνώμες δίστανται και ως προς τον τόπο προέλευσης των παραμυθιών με τους οπαδούς της θεωρίας της πολυγενεσίας να υποστηρίζουν την ταυτόχρονη εμφάνιση αυτού του λογοτεχνικού είδους σε διάφορες περιοχές λόγω κοινών παραγόντων που ενυπάρχουν σε όλους τους λαούς, όπως ο παράγοντας της φαντασίας που οδήγησε στη δημιουργία παραμυθιών με παρόμοιες θεματικές. Από την άλλη πλευρά υπάρχει και η άποψη πως πηγή έμπνευσης των παραμυθιών αποτέλεσε ο ονειρικός κόσμος (Σακελαρίου, 1995).

Όλες οι παραπάνω θεωρίες οδήγησαν στη διαμόρφωση των κύριων στοιχείων που διέπουν τα παραμύθια. Έτσι εξήχθησαν τα εξής πορίσματα, ότι τα παραμύθια συνδέονται άμεσα με την πολιτιστική κληρονομιά και τον αρχαίο πολιτισμό των λαών. Η διάδοσή τους μεταπήδησε από προφορική σε γραπτή. Κύρια βάση της δημιουργίας τους αποτέλεσε τα όνειρα, ενώ τα θέματα πάνω στα οποία στηρίζονται έχουν μια προηγούμενη βάση. Επιπλέον, η δομή του παραμυθιού, όπως και η πλοκή του δεν είναι τόσο συγκροτημένη, όπως αυτή της λογοτεχνίας που αγγίζει τη φιλολογική πλευρά, γι' αυτό και αποτελεί ένα ευχάριστο ανάγνωσμα για το ευρύ κοινό (Αναγνωστόπουλος, 1987:68).

Άμεσα συνδεδεμένο με το είδος του παραμυθιού είναι και το όνομα του Δανού συγγραφέα Hans Christian Andersen, συγγραφέας και του παραμυθιού που έχει επιλεγεί για την εργασία. Ο Άντερσεν (1805-1875) ήταν γιός επιδιορθωτή ενδυμάτων, που έμεινε ορφανός σε μικρή ηλικία και άφησε τον τόπο του για να αναζητήσει μία καλύτερη ζωή στην Κοπεγχάγη. Έδειξε ενδιαφέρον για το θέατρο και τη συγγραφή και έτσι γράφτηκε στη φιλοσοφική σχολή της Κοπεγχάγης απ' όπου αποφοίτησε το 1827. Ταξίδεψε στη Γαλλία, στην Ελβετία, στη Γερμανία, στην

Ιταλία, στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Έγραψε πάνω από 150 παραμύθια η θεματολογία των οποίων ποικίλλει, καθώς πηγή έμπνευσης αποτέλεσαν είτε παιδικές αναμνήσεις είτε άλλα παραμύθια λαϊκής παράδοσης, αλλά και η φαντασία του (Μπαχαράκη, 2006).

Βασικά γνωρίσματα της συγγραφής του υπήρξαν το λεπτό ποιητικό ύφος, η αριστουργηματική αφήγηση, η ευρεία χρήση της φύσης (κύκνοι, πελαργοί), φανταστικών πλασμάτων (νεράιδες). Κυρίαρχα στοιχεία στη συγγραφή των παραμυθιών είναι η χαρά, η αισιοδοξία, η απλότητα και η φαντασία, ενώ αποφεύγονται οι κτηνωδίες. Μέσα από τα παραμύθια του ο Άντερσεν δείχνει το θετικό πρόσωπο της ζωής, λειτουργώντας ως ειρηνοποιό στοιχείο και πρεσβεύοντας έννοιες, όπως ανθρωπιά, ένωση, αλληλεγγύη και σεβασμός. Για τη δημιουργικότητα και την προσφορά του στην παιδική λογοτεχνία μέσα από τα παραμύθια του διοργανώθηκαν προς τιμήν του το Διεθνές Βραβείο Η. C Andersen (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Η ήρεμη εικόνα των παραμυθιών που πρεσβεύει η φαντασία του Άντερσεν έρχεται να αντισταθμιστεί από τους νέους παράγοντες της κοινωνίας που έμελλε εν τέλει να την αλλοιώσουν. Η αλλαγή της κοινωνίας με την εκβιομηχάνισή της και η επικράτηση του ορθολογισμού όρισαν το παραμύθι ως κάτι μακρινό, αδύνατο και παιδικό που δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Πλέον πέρα από μια απλή, ευχάριστη ανάγνωση, τα παραμύθια του Άντερσεν και άλλων πολλών συγγραφέων μπήκαν στο μικροσκόπιο των μελετητών για περαιτέρω ανάλυση. Έτσι διεπιστημονικές ομάδες, ψυχολόγων, κοινωνιολόγων προσπαθούν να δώσουν λογική στα θέματα που διαπραγματεύονται τα παραμύθια. Πχ το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας έπειτα από ανάλυση αποτελεί πρότυπο αντικρουόμενων εννοιών, αυτών του αρσενικού και του θηλυκού ως προς τη μάχη για την επικράτηση ενός εκ των δύο φύλων. Επιπλέον, σημαντική τοποθέτηση ήταν και η ανάλυση των παραμυθιών των αδερφών Grimm, καθώς θεωρήθηκε από τους μελετητές ότι οι φρικαλεότητες που περιγράφουν μπορεί να έχουν κάποια σύνδεση με την άνοδο των Ναζί και την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Οι νέοι παράγοντες που μπήκαν στο προσκήνιο άλλαξαν τη ρότα και τη θεματολογία των παραμυθιών. Βασικός πυρήνας στο σύγχρονο έντεχνο παραμύθι είναι η ίδια η τεχνολογία. Πλέον τα παραμύθια διαπραγματεύονται νέα ζητήματα και

εμπεριέχουν νέα μοτίβα. Οι διηγήσεις ξεπερνούν τη σφαίρα της φαντασίας, το εξωτικού στοιχείου με τους ιπότες, τους πρίγκιπες και τις νεράιδες δίνοντας τη θέση τους στις αναζητήσεις της επιστήμης και τους διαστήματος. Το σκηνικό πλέον αλλάζει, δίνοντας τη θέση του τόπου στα άστρα και στο μέλλον, όπου η τεχνολογία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος τους (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Στο σύγχρονο παραμύθι δεν υπάρχει το στοιχείο του μεταφυσικού, της μαγείας, ούτε της κτηνωδίας. Πλέον το παραμύθι κυμαίνεται στη βιοπάλη και στην προσπάθεια του ανθρώπου να σώσει τον εαυτό του ή ακόμα και τον πλανήτη, αποκλείοντας τη μοίρα ως κινητήρια δύναμη. Η τεχνολογία είναι στο επίκεντρο της εξέλιξης της πλοκής, καθώς τα αυτοκίνητα, τα αεροπλάνα, τα διαστημόπλοια αντικατέστησαν τις άμαξες, τα κάρα και τα ιπποειδή. Οι πρωταγωνιστές των παραμυθιών δεν είναι γενναίοι ιπότες που έρχονται αντιμέτωποι με δράκους και τους κακούς βασιλιάδες, αλλά νέοι ίσως και μικρά παιδιά που κυνηγούν επιστήμονες που απειλούν να καταστρέψουν τον πλανήτη. Έτσι οι μικροί αναγνώστες ταυτίζονται με τον ήρωα που παραμυθιού και αναλογίζονται τι θα έκαναν οι ίδιοι στη θέση τους, ενώ προβληματίζονται για καίρια ζητήματα, όπως η καταστροφή του περιβάλλοντος και η κοινωνική ανισότητα. Το τέλος των παραμυθιών δεν αλλοιώθηκε, παρέμεινε το ίδιο με αυτό που κλείνουν τα παραδοσιακά παραμύθια (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Η προσφορά των παραδοσιακών παραμυθιών άλλαξε ρότα, καθώς μεταπήδησε από ένα ανάλαφρο παιδικό ανάγνωσμα σε κάτι πιο ουσιαστικό. Η αλληγορική χρήση εννοιών που προσπαθούσε να μεταφέρει με έναν πιο ήπιο τρόπο στα παιδιά την εικόνα της κοινωνίας, έδωσε τη θέση της στον ορθολογισμό. Ο καλύτερος τρόπος για να αναπτύξουν τα παιδιά την κρίση τους και την προσωπικότητα τους, ώστε να γίνουν δυνατοί κρίκοι της κοινωνίας είναι να έρθουν αντιμέτωποι με την αλήθεια (Αναγνωστόπουλος, 1987).

2.1- Ο ρόλος του παραμυθιού στην ανάπτυξη του παιδιού

Ήδη μιλήσαμε για το παραμύθι ως λογοτεχνικό είδος, ενώ εντοπίσαμε μέσα από την εξέλιξη του στο χρόνο πως αντικατοπτρίζει τις κοινωνίες, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος (Σακελαρίου, 1995).

Ο πρωταρχικός λόγος δημιουργίας των παραμυθιών ήταν να τέρψουν και να ηρεμήσουν τους ενήλικες. Αργότερα έλαβε τη μορφή με την οποία το γνωρίζουμε τώρα, απευθυνόμενο σε μικρότερες ηλικίες. Τα παραμύθια δεν έλκουν μόνο τον ψυχικό κόσμο των παιδιών, αλλά και τους ενήλικες, καθώς βρίθουν από μηνύματα και ερμηνείες. Η πληθώρα συμβολισμών που τα περιβάλλει και η πολυδιάσταση ερμηνεία τους έχει απασχολήσει κατά καιρούς τους μελετητές (Georges, 1996).

Η έλξη που νιώθουν τα παιδιά για τα παραμύθια αποδίδεται στην ανάγκη τους να νιώσουν ασφάλεια. Τα παιδιά όντας άμαθα διαισθάνονται την εξάρτησή τους από τον ενήλικο για να εξερευνήσουν. Έτσι, στην προσπάθειά τους να γίνουν αυτόνομα βλέπουν στην παρουσία των ζώων, που πολλές φορές πρωταγωνιστούν στα παραμύθια τον εαυτό τους. Με αυτόν τον τρόπο τους δίνεται η ευκαιρία να νιώσουν προστασία, να ανακαλύψουν σταδιακά τον εαυτό τους και εν τέλει την προσωπικότητά τους (Παπανικολάου & Τσιλιμένη, 2007).

Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι στα παραμύθια διακρίνεται έντονη η παρουσία τόσο των ζώων όσο και οικείων προσώπων, όπως αυτών της οικογένειας. Με την παρουσία αυτών των στοιχείων τα παιδιά αισθάνονται σιγουριά, ώστε να εξερευνήσουν και να κατανοήσουν καλύτερα την κοινωνία που ενδέχεται να μεγαλώσουν (Σακελαρίου, 1995).

Η επιλογή των παραμυθιών αποτελεί ευθύνη του/της νηπιαγωγού, καθώς πρέπει να δίνει ιδιαίτερη προσοχή στη θεματολογία που επιλέγει. Το νεαρό της ηλικίας τους, όπως και το λεξιλόγιό τους είναι περιορισμένο, γι' αυτό και το παραμύθι πρέπει να είναι σύντομο, περιεκτικό και απλό στην κατανόηση. Η γνωστική ανάπτυξη των παιδιών δεν έχει φτάσει αυτή του ενήλικα και γι' αυτό πρέπει να επιλέγονται με προσοχή, ενώ το ύφος, η γλώσσα, η θεματολογία πρέπει να είναι κατάλληλα της ηλικίας τους (Παπανικολάου & Τσιλιμένη, 2007).

Τα πλεονεκτήματα που αποκτά η μικρότερη ηλικία μέσα από τις σελίδες των παραμυθιών είναι αναρίθμητες. Τα παραμύθια συμβάλλουν στην κοινωνική, ηθική και γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών, γι' αυτό και εντοπίζεται η αξιοποίησή τους στα πλαίσια της σχολικής τάξης. Η επίδραση των παραμυθιών στο συναισθηματικό κόσμο των παιδιών είναι εμφανής. Από τη στιγμή που η πλοκή της ιστορίας κινείται στη σφαίρα της φαντασίας μεταφέροντάς μας στον κόσμο του υπερφυσικού προκαλεί συγκίνηση, ενώ βοηθά τους μικρούς αναγνώστες να διασκεδάσουν, να

πληροφορηθούν και να ενταχθούν στο περιβάλλον (Παπανικολάου & Τσιλιμένη, 2007).

Οι ιστορίες των παραμυθιών εμπνέουν την αισιοδοξία, όπως και το ευτυχές τέλος. Μεταφέρουν την άποψη πως μετά από κάθε μπόρα βγαίνει το ουράνιο τόξο, καθώς κάθε ήρωας καταφέρνει να υπερβεί τα εμπόδια και να ζήσει ευτυχισμένος. Αυτό το μήνυμα περνάει στα παιδιά, καθώς κατευνάζει τους φόβους που βιώνουν σε διάφορα αναπτυξιακά στάδια (Bettelheim, 1976) Επιπλέον, το παραμύθι θα συντελέσει, ώστε το παιδί να διακρίνει τις βασικές έννοιες, τις κοινωνικές σχέσεις, τις σχέσεις χώρου, χρόνου. Θα αναπτύξει τις γνώσεις του ως προς τη ζωολογία, τις ποσότητες, τα σχήματα, τα χρώματα (Μαλαφάντης, 2011).

Όπως, προείπαμε υπάρχει έντονος ο συμβολισμός στα παραμύθια . Πολλά διαφορετικά σύμβολα εκφράζουν το ίδιο φαινόμενο, μιας και αναφέρονται σε αρχετυπικές εικόνες. Ανάμεσα στα σύμβολα που συναντώνται στα παραμύθια διακρίνονται τρεις κατηγορίες (Georges, 1996).

A) Σύμβολα της φύσης, όπως το δάσος, όπου το ξύλο απεικονίζει το ασυνείδητο, ενώ τα ζώα απεικονίζουν τα ένστικτα.

B) μαγικά/ μυθολογικά σύμβολα, όπως νεράιδες που απεικονίζει την μητέρα να δίνει δώρα, αντιθέτως οι μάγισσες δείχνουν την κακή εικόνα της μητέρας.

Γ) πολιτισμικά σύμβολα, όπως μητριά, δηλαδή, η απεικόνιση της ασυνείδητης μητέρας και ο/η άσχημος/η αδερφός/η. Μιλώντας για ασχήμια εννοείται η ψυχική ή πνευματική που φανερώνεται στο πρόσωπο, ο χρυσός, δηλαδή ο πνευματικός χρυσός, δαχτυλίδι, η ολοκλήρωση του εαυτού ή η ολοκλήρωση μίας σχέσης και τέλος ο βασιλιάς, πατρική φιγούρα (Georges, 1996).

Το απίθανο και υπερφυσικό που διακρίνεται στα παραμύθια μέσα από τους συμβολισμούς των προσώπων και των καταστάσεων ανταποκρίνεται στη νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών του νηπιαγωγείου. Μέσα από τους πλασματικούς χαρακτήρες και την αίσθηση του αδύνατου που γίνεται δυνατό εντυπωσιάζονται. Οι ιδέες των ηρώων και οι λύσεις που δίνονται στις δύσκολες καταστάσεις αποτελούν πρότυπα για τα παιδιά και συμβάλλουν στη διάπλαση του χαρακτήρα τους (Μαλαφάντης, 2011).

Το παραμύθι για τα παιδιά αποτελεί ένα διάλειμμα από το καθημερινό ωρολόγιο πρόγραμμα. Ο φανταστικός κόσμος που ανοίγεται μπροστά τους τα βοηθά να δραπετεύσουν από τη λογοκρατούμενη κοινωνία και να μεταφερθούν σε ένα μαγευτικό κόσμο διαμορφωμένο από τις σκέψεις τους. Η ηρεμία που τους παρέχεται οδηγεί στην ωρίμανση των σκέψεών τους, στην ανάπτυξη των συναισθημάτων τους, ταυτοχρόνως συμβάλλει στη σταδιακή συγκρότηση της προσωπικότητάς τους και στην αύξηση του αυτοέλεγχού τους. Η αφήγηση των παραμυθιών, η χρήση του λεξιλογίου και η σωστή δόμηση της εξοικειώνει το παιδί με την αφηγηματική παράδοση (Ντούλια, 2010).

Η χρήση του παραμυθιού στη διδασκαλία κάνει τη μάθηση πιο ενδιαφέρουσα και ελκυστική, ενώ βοηθά στην απόκτηση των γνώσεων. Αποτελεί ένα αναπόσπαστο και χρήσιμο εργαλείο στο αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου, ειδικά του νηπιαγωγείου και των πρώτων τάξεων του δημοτικού, διότι από εκεί ξεκινά η βασική εκπαίδευση των μαθητών (Μερακλής, 2012).

Η ωφελιμότητα του παραμυθιού κυμαίνεται σε πολλά επίπεδα, από το γνωστικό, επικοινωνιακό, στο κοινωνικό και συνάμα στο ψυχαγωγικό κομμάτι. Η ένταξή του παραμυθιού στο σχολικό πρόγραμμα συμβάλλει στην γλωσσική και νοητική ανάπτυξη του παιδιού. Καλλιεργείται η κριτική του ικανότητα, διαμορφώνεται η σκέψη του, όπως και οι λογικομαθηματικές δεξιότητές του (Ντούλια, 2010).

Οπότε σημαντικό για τον εκπαιδευτικό είναι να κατανοήσει πως το παραμύθι δεν αποτελεί μόνο ένα ψυχαγωγικό στοιχείο, αλλά απευθύνεται και στο πνευματικό κομμάτι του παιδιού, συμβάλλοντας την ανάπτυξη του λεξιλογίου του και στην ιεράρχηση της σκέψης του. Βέβαια η επιλογή του παραμυθιού πρέπει να είναι τέτοια που να εξάγει την περιέργεια στο παιδί. Οπότε το περιεχόμενο του παραμυθιού πρέπει να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και στις προτιμήσεις των παιδιών (Μερακλής, 2012).

Το παραμύθι αναπτύσσει μηχανισμούς χρήσιμους για το παιδί, όπως της μνήμης, του συναισθηματικού βιώματος, της ανάπτυξης της φαντασίας που μέσα από τα γεγονότα της διήγησης ανταποκρίνονται οι διανοητικές ικανότητες και η κριτική ικανότητα (Μαλαφάντης, 2011).

Κύριος σκοπός του σύγχρονου παραμυθιού είναι η τέρψη, η διέγερση της φαντασίας και η εισαγωγή στην πραγματικότητα μέσω ενός πιο ομαλού και μυθικού δρόμου. Θα λέγαμε πως λειτουργεί σαν αντιστρεσογόνος παράγοντας από την καθημερινή καταπίεση. Ταυτοχρόνως εξυμνείτε η παιδαγωγική αξία του παραμυθιού για την ανάλυση της οποίας οι γνώμες δίστανται από αρχαιοτάτων χρόνων, αφού και ο ίδιος ο Πλάτωνας προτρέπει τους ενήλικες να δίνουν παραμύθια στα παιδιά, καθώς τους δίνουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν απόψεις για τη ζωή που δεν είναι σύμφωνες και αποδεκτές από τους ενήλικες (Georges, 1996).

Παρόλ' αυτά η διεπιστημονική ομάδα που απαρτίζεται από ψυχολόγους και κοινωνιολόγους ερευνώντας βαθύτερα τα παραμύθια αντιλαμβάνονται ότι οι χαρακτήρες, όπως οι βασιλιάδες και οι αυτοκράτορες λειτουργούν σαν γονεϊκά υποκατάστατα και δυσχεραίνουν τις σχέσεις τους (Μαλαφάντης, 2011).

Οπότε αντιλαμβανόμαστε πως πέρα από τα αναρίθμητα πλεονεκτήματα των παραμυθιών, που παραθέσαμε πιο πάνω εντοπίζουμε και μειονεκτήματα για τα οποία τα παραμύθια έχουν κατηγορηθεί. Όπως, ότι το λαϊκό παραμύθι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ενώ χρησιμοποιούνται τρόποι και μέθοδοι που εντείνουν την επιθετικότητα και τη βία στα παιδιά, ενώ έχει κατηγορηθεί και για τον αναχρονιστικό του χαρακτήρα (Αυδικός, 1997).

Στο επίκεντρο της κατηγορίας υπήρξαν οι αδερφοί Grimm που κατηγορήθηκαν για το περιεχόμενο των παραμυθιών τους, εξαιτίας των βίαιων σκηνών και περιγραφών που εμπεριείχαν. Ως αναμενόμενη τιμωρία των αδερφών υπήρξε ο αποκλεισμός τους από τα σχολεία. Ας προσθέσουμε σε αυτό και τη σύνδεση τους με το ναζισμό. Σχετικά με αυτή την αρνητική εικόνα των παραμυθιών ο Μερακλής (2012) εξέφρασε την άποψη του πως η αγριότητα που ορισμένες φορές εκδηλώνουν τα παραμύθια δεν μπορεί να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, οπότε οποιαδήποτε υποψία για επαναστατική διάθεση των παραμυθιών θεωρείται άτοπη (Μερακλής, 2012).

Επιπλέον, οι φράσεις που χρησιμοποιούνται στην αρχή των παραμυθιών, όπως «Μία φορά και έναν καιρό» ή «Κάποτε...», απομακρύνουν το παιδί από την πραγματικότητα, προετοιμάζοντας το πώς όσα θα ακούσει δεν υπάρχουν στα αλήθεια (Μερακλής, 2012).

Τα παραμύθια δείχνουν διάφορες καταστάσεις της ζωής, ενώ προβάλλουν συμπεριφορές, χαρακτήρες, ενώ τα παιδιά αναγνώστες κατά τη διάρκεια ανάγνωσης των παραμυθιών ταυτίζονται με τους ήρωες και με τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν, ενώ ταυτόχρονα με τη λύση που δίνουν, δίνουν λύση και στα δικά τους προβλήματα. Ουσιαστικά τα παραμύθια αποτελούν μια ψυχοθεραπεία για τα παιδιά, αφού μέσα από το κείμενο οραματίζονται τη δική τους ζωή, τα δικά τους προβλήματα και τις επιδιωκόμενες λύσεις (Χατζητάκη - Καψωμένου & Παράσογλου, 2002).

Αναφερόμενοι σε παραδείγματα μπορούμε να τεκμηριώσουμε την παραπάνω παρατήρηση και να κατανοήσουμε τον ψυχισμό των παιδιών. Ξεκινάμε με το παραμύθι του Κοντορεβιθούλη. Κύριο άξονα του παραμυθιού αποτελεί η εγκατάλειψη και ο φόβος του αποχωρισμού. Δύο κύριοι φόβοι κάθε παιδιού. Ο ήρωας βιώνοντας αυτή την κατάσταση καταφέρνει να επιβιώσει και να ανεξαρτητοποιηθεί. Επιπλέον, το αίσθημα του δυνατού και του αδύναμου έρχεται στο προσκήνιο, όπου ο ήρωας νικάει το γίγαντα και ταυτόχρονα το ίδιο το παιδί που έχει ταυτιστεί με τον ήρωα έρχεται αντιμέτωπος με τους δικούς του γίγαντες. Από την άλλη πλευρά, η Κοκκινοσκουφίτσα τίθεται ως κεντρικό θέμα η ανεξαρτησία, η αυτονομία και η χειραφέτηση. Η ηρωίδα καλείται να διαλέξει ανάμεσα στην περιέργεια και την εξερεύνηση και στην υπακοή. Η αθώα ηρωίδα έρχεται αντιμέτωπη με τον κίνδυνο, ενώ η εμφάνιση του κυνηγού αναπαριστά την πατρική φιγούρα που επιδιώκει να την υπερασπιστεί. Η δυσάρεστη εμπειρία της αποπλάνησης από τον λύκο ξυπνάει την Κοκκινοσκουφίτσα και την κάνει να συνειδητοποιήσει τη σοβαρότητα της κατάστασης που βρίσκεται, ενώ αντιλαμβάνεται πως το νεαρό της ηλικίας της και η αμάθεια υπήρξαν αρκετά για να διατρέξει κίνδυνο (Georges, 1996).

Πέρα όμως από το περιεχόμενο και το αντίστοιχο εικονογραφικό υλικό του παραμυθιού, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που συντρέχουν για να δημιουργήσουν φόβους και παιδικά τραύματα. Για παράδειγμα εάν η αφήγηση του παραμυθιού γίνει από τους γονείς τότε το παιδί το αντιλαμβάνεται ως μία απλή ιστορία που δεν θα γίνει ποτέ πραγματικότητα, όπως στο παραμύθι του Κοντορεβιθούλη, όμως εάν η αφήγηση γίνει από κάποιο ξένο άτομο τότε από τη στιγμή που οι γονείς που αποτελούν την ασφάλειά του είναι μακριά, αρχίζει να διακατέχεται από φόβο και ανασφάλεια μη γίνει πραγματικότητα το παραμύθι (Μαλαφάντης, 2011).

Οπότε λαμβάνοντας υπόψη αυτό το παράγοντα, τον παράγοντα του ψυχισμού του παιδιού, η νηπιαγωγός πρέπει να επιλέξει το κατάλληλο βιβλίο για το παιδί που να μην του προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα (Ντούλια, 2010).

2.2- Εικονογράφηση

Πέρα από το περιεχόμενο που όντως εξάπτει το ενδιαφέρον και τη φαντασία του παιδιού- αναγνώστη, σημαντικό κριτήριο στα μάτια ενός παιδιού είναι και η εικονογράφηση. Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του λογοτεχνικού κειμένου, οι μικροί αναγνώστες αναζητούν τις εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο. Το μικρό παιδί παρατηρώντας τις εικόνες, πλάθει δικές του ιστορίες, ενώ δίνει τη δική του οπτική για την εξέλιξη της δράσης. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως τα μικρά παιδιά έλκονται περισσότερο από την εικόνα παρά από το λόγο. Οι απεικονίσεις, τα χρώματα, τα σχήματα διεγείρουν τη φαντασία του παιδιού και ζωντανεύουν το παραμύθι. Η χρήση ήπιων και όχι έντονων χρωμάτων βοηθούν στην ανάγνωση και κατανόηση του περιεχομένου χωρίς να τους αποσπάται η προσοχή (Γιαννικοπούλου, 2008).

Ουσιαστικά η εικόνα καλλιεργεί την αισθητική αγωγή του παιδιού, διευρύνει τη σκέψη του και τη φαντασία του. Η εικόνα λειτουργώντας σαν έναν κώδικα επικοινωνίας μέσα σε έναν άλλον κώδικα επικοινωνίας αποτελεί φορέα μηνύματος που εξηγεί την πλοκή ή την ζωντανεύει μπροστά τους. Η εικόνα όντας μία σύνθεση συμβόλων πρέπει να είναι ξεκάθαρη και να χαρακτηρίζεται από απλότητα. Έτσι το παιδί αντιλαμβάνεται τις έννοιες του χώρου, του χρόνου, των σχημάτων, όπως και εξερευνά τον κοινωνικό και φυσικό περίγυρο. Γενικά οι δύο αυτές έννοιες της εικόνας και του παραμυθιού είναι αλληλένδετες και δεν νοείται το ένα χωρίς το άλλο (Κανατσούλη, 1999).

Για αποτελέσει η εικόνα σωστή παιδαγωγική μέθοδος θα πρέπει να πληροί τα εξής κριτήρια: Η εικόνα πρέπει να είναι ένα πραγματικό έργο τέχνης, δηλαδή να συντελεί στην αισθητική αντίληψη του παιδιού. Πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη πως είναι αδιάφορη η τεχνοτροπία της εικόνας, αντιθέτως κρατάει μόνο τα πιο σημαντικά από το περιεχόμενό της. Μέσω αυτής το παιδί αποκρυπτογραφεί αυτά που θέλει να κρατήσει, ενώ η κύρια λειτουργία της είναι κατά πόσο θεωρείται κατανοητή από το παιδί, ώστε να αντιληφθεί τη σύνδεσή της με το περιεχόμενο. Επιπλέον, δεν πρέπει

να επισκιάζει το περιεχόμενο του παραμυθιού, αλλά να λειτουργεί αυτόνομα και συμπληρωματικά. Η κίνηση και η δράση είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της εικόνας, ενώ πρέπει να έχει το ανάλογο ύψος με το κείμενο. Ακόμη, ανάλογα με το τι αναπαριστά η εικόνα προκαλεί και τον αντίστοιχο τρόμο, φόβο ή χαρά (Κανατσούλη, 1999).

Τα παιδιά παρατηρείται πως μπορεί να τρομάζουν με την εικονογράφηση άγριων ζώων, αν αυτά εμφανίζονται με μεγάλα δόντια, γουρλωτά μάτια ή με πολύ σκούρα χρώματα. Βέβαια ο συνδυασμός της τρομακτικής εικόνας με τον ανάλογο τόνο της φωνής στην διήγηση του παραμυθιού προκαλεί τα ανάλογα συναισθήματα. Επιπροσθέτως, σημαντική αρμοδιότητα του/της νηπιαγωγού είναι να προσέχει την εμφάνιση των παραμυθιών, ώστε η εικονογράφηση και το κείμενο να είναι καλαίσθητα (Μαλαφάντης, 2011).

Η εύρεση του τυπογράφου σηματοδότησε την ένταξη της εικονογράφησης στα παραμύθια, δηλαδή από το 15^ο αιώνα. Η τυπογραφία δεν άλλαξε μόνο την εμφάνιση των παραμυθιών, κάνοντας τα πιο ελκυστικά, αλλά συνέβαλε και στην ταχεία διάδοση και ποιοτική άνοδο των βιβλίων με εικόνες. Η καλαισθησία που συμβαδίζει με τα εικονογραφημένα βιβλία αποτελούν πόλο έλξης χιλιάδων αναγνωστών, καθιστώντας το παραμύθι ευρέως γνωστό και περιζήτητο, ενώ ο αριθμός των αναλφάβητων μειώθηκε αισθητά. Ήδη τον 16^ο αιώνα ο διαχωρισμός αναλφάβητων και μορφωμένων ήταν εμφανής, καθώς δεν παρέχονταν ίσες ευκαιρίες μάθησης σε όλα τα κοινωνικά στρώματα (Ασωνίτης, 2001).

Η εικονογράφηση συνόδευε βιβλία που απευθύνονταν σε ενήλικες, ανάμεσα στα πρώτα βιβλία που εικονογραφήθηκαν ήταν οι μύθοι του Αισώπου. Τον 17^ο αιώνα, ο διδακτισμός ήταν κυρίαρχος. Ο John Locke υποστήριζε ότι τα παιδιά πρέπει να διαβάζουν βιβλία ευχάριστα και προσαρμοσμένα στην ηλικία τους και στις δυνατότητές τους. Από την άλλη ο Comenius υποστήριζε ότι τα παιδιά απομνημονεύουν καλύτερα βλέποντας το παρά αν το έχουν διαβάσει (Ασωνίτης, 2001).

Τον 18^ο αιώνα οι απόψεις δύο μεγάλων παιδαγωγών, του Jean Jacques Pousseau και του J. Pestalozzi, άλλαξαν την εκπαιδευτική σκέψη και τις παιδαγωγικές μεθόδους. Ο πρώτος θεωρούσε πως η εικονογράφηση κρατάει το ενδιαφέρον των παιδιών. Το ίδιο και ο βρετανός εκδότης J. Newbery, ο οποίος

ανοίγοντας εκδοτικό οίκο το 1774 είχε ως βασικό στόχο της έκδοση παραμυθιών για την ψυχαγωγία των παιδιών, ενώ ο ίδιος εισήγαγε ευχάριστους σχεδιασμούς βιβλίων με ανθοστόλιστα ολλανδικά καλύμματα και επίχρυσες μπορντούρες (Ασωνίτης, 2001).

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εισάγεται η λιθογραφία, ενώ είδος εικονογράφησης των παιδικών βιβλίων που επηρέασε και κατά το 19^ο αιώνα. Το 18^ο αιώνα ευρέως γνωστό ήταν η ξυλογλυπτική για φθηνότερη χρήση. Τη σκυτάλη της εικονογράφησης την αναλαμβάνουν οι αδερφοί Grimm το 19^ο αιώνα που έμελλε να αποτελέσουν και τους πιο πετυχημένους «παραμυθάδες» λόγω των καινοτομιών τους στην ιστορία του παραμυθιού. Επιπλέον σημαντική υπήρξε και η συμβολή του Evans, ο οποίος τύπωσε το 1865 για πρώτη φορά εικονογραφημένα βιβλία (Ασωνίτης, 2001).

Εξίσου σημαντικοί εικονογράφοι υπήρξαν οι Crane, Caldecott και η Greenway. Το παραμύθι «Η Αλίκη στη χώρα των θαμάτων» του Carol Dikens το 1865 σηματοδότησε το ξεκίνημα της εποχής της εικονογράφησης, όπου οι έντονες αντιθέσεις των χρωμάτων και των σχημάτων αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα του παραμυθιού. Πέρα από «την Αλίκη στη χώρα των θαμάτων», το ορόσημο της εικονογράφησης, η B. Potter με το βιβλίο της «Η ιστορία του κουνελιού Πέτρου», πέρα από τον καταπληκτικό συνδυασμό λόγου και εικόνας που ανέβασαν την παιδική λογοτεχνία υπήρξε η πρώτη έγχρωμη κυκλοφορία βιβλίου. Από τότε τα περισσότερα βιβλία εκδίδονται με έγχρωμες εικόνες (Ασωνίτης, 2001).

Στην εγχώρια έκδοση βιβλίων δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη διαμόρφωση. Η ελληνική εικονογράφηση δεν διέπεται από κανόνες, ενώ δεν απαιτεί κάποια συγκεκριμένη εκπαίδευση από την πλευρά των εικονογράφων. Η δεκαετία του 1950 η Αντιγόνη Μεταξά εξέδωσε τα βιβλία της σε συνεργασία με τον εκδοτικό οίκο Αλικιώτη, όπου και παρουσίασε μια πρωτότυπη εικονογράφηση, αρκετά διαφορετικής αισθητικής και τεχνικής από τις συνηθισμένες οδηγώντας την εξέλιξη των παραμυθιών ένα βήμα πιο πέρα. Τη δεκαετία του 1960 κάνουν την εμφάνισή τους οι πιο χρωματιστές εικόνες. Γενικά δεν υπήρξε έντονο ενδιαφέρον για αυτό το λογοτεχνικό είδος μέχρι και το 1974, όπου εκδηλώθηκε έντονα το ενδιαφέρον για συγγραφή παιδικών βιβλίων. Ταυτόχρονα φροντίζουν ιδιαίτερα την αισθητική πλευρά του παραμυθιού, επιμελούμενοι την εικονογράφησης της (Ασωνίτης, 2001).

Τη δεκαετία του 1980, η εικονογράφηση μεταβαίνει σε άλλο επίπεδο, όπου παρατηρούνται τα εξής χαρακτηριστικά: α) η εικονογράφηση δεν γίνεται μόνο για παιδιά β) αλλά περνάει στο δρόμο του πραγματικού, δηλαδή δεν επικρατούν τα παραμυθικά στοιχεία. γ) Ταυτοχρόνως το παιδί αποκτά γνωστικές και αισθητικές ικανότητες, αφού μαθαίνει να αναγνωρίζει τη απεικονίζουν οι εικόνες και να διακρίνει τα χρώματα (Ασωνίτης, 2001).

Η εικονογράφηση των βιβλίων διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες με γνώμονα στην σχέση εικόνας και γραπτού κειμένου:

- Στα βιβλία με εικόνες, όπου η εικόνα είτε δεν έχει σχέση με το κείμενο είτε κατέχει δευτερεύοντα ρόλο.
- Στις εικονογραφημένες ιστορίες, όπου ο λόγος και η εικόνα συνδέονται. Τα βιβλία αυτά απευθύνονται κυρίως σε παιδιά μέσης παιδικής ηλικίας.
- Στο εικονογραφημένο βιβλίο, το περιεχόμενο του οποίου εκφράζεται με εικόνες. Τέτοια βιβλία είναι τα χιουμοριστικά, τα βιβλία μάθησης, τα βιβλία μύθων και παραμυθιών. Αυτά τα βιβλία απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας.

Κύριο γνώρισμα των εικονογραφημένων βιβλίων είναι ο εικαστικός λόγος. Στα εικονογραφημένα βιβλία υπάρχει αλληλουχία εικόνων, όπου και χωρίς κείμενο αφηγούνται μία ιστορία, δηλαδή είναι ένας κώδικας επικοινωνίας μέσα σε έναν άλλο κώδικα. Τα εικονογραφημένα βιβλία αποτελούν ένα νοηματικό και εικονικό σύνολο, δηλαδή διακατέχονται από ένα συνδυασμό εκφραστικών μέσων, εικονογράφησης και κειμένου. Αυτά τα τρία σημεία ισορροπούνται και αλληλεπιδρούν δημιουργώντας ένα ελκυστικό σύνολο (Ασωνίτης, 2001).

Προσθέτοντας ακόμη ένα στοιχείο, η εικόνα έχει μια διαρκή και ουσιαστική σχέση με το κείμενο, διεγείροντας τη φαντασία των παιδιών. Μπορούμε να πούμε ότι το κείμενο και η εικόνα: ενεργοποιούν τις αισθήσεις και αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα, συμβάλλουν στην εξέλιξη των νοηματικών και γλωσσικών δεξιοτήτων, εξασκούν την παρατηρητικότητα, διευρύνουν τις γνώσεις τους, διεγείρουν τη φαντασία και καλλιεργούν την κριτική σκέψη (Αυδικός, 1997).

2.3 - Το ελληνικό λαϊκό παραμύθι

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε το ευρύ επιστημονικό κοινό για τα ελληνικά παραμύθια, κυρίως, τον 19^ο αιώνα. Άρχισε να αναγνωρίζεται η σπουδαιότητα του λαϊκού πολιτισμού και η λαϊκή λογοτεχνία θεωρήθηκε γνήσια λογοτεχνική δημιουργία, καθώς αποτέλεσε αξιόλογη πηγή άντλησης στοιχείων για τον πολιτισμό και για τα στοιχεία του κάθε λαού. Η μυθολογία άρχισε να εκτιμάται, καθώς θεωρήθηκε η ευφάνταστη αλήθεια της τότε εποχής. Ο ελληνικός πολιτισμός ως ένας από τους αρχαιότερους πολιτισμούς βρέθηκε στο μικροσκόπιο των ερευνητών Ευρωπαίων που το ενδιαφέρον τους στράφηκε στην εύρεση κατάλοιπων στοιχείων του αρχαίου πολιτισμού (Αυδικός, 1997).

Ο Γάλλος περιηγητής J.A Buchon ήταν ένας εκ των πρώτων που έκαναν σαφή αναφορά στα νεοελληνικά λαϊκά παραμύθια. Στο χρονικό του «La Grece continentale et la Morée» αφηγείται τις εμπειρίες που εισέπραξε από την περιήγησή του στην Ελλάδα μετά τη συνάντησή του με δύο παραμυθάδες που τον έφεραν πολύ κοντά στην αρχαία μυθολογία. Στο χρονικό του συμπεριέλαβε αργότερα τρία παραμύθια: «Rodia» («Ροδιά»), «Le Draophage» («Ο Δρακοφάγος») και «Le petit rouget sorcier» («Το μαγικό ψαράκι») (Αυδικός, 1997).

Παρόμοιο ενδιαφέρον έδειξε και ο επίσης Γάλλος Guys, ο οποίος ενδιαφέρθηκε να ασχοληθεί με τα Νεοελληνικά παραμύθια επιδιώκοντας να γνωρίσει καλύτερα την ζωή των Ελλήνων και συνάμα να βρει στοιχεία του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Η ευρεία γκάμα ξένων μελετητών του ελληνικού δημοτικού παραμυθιού συνεχίζεται, καθώς ο Αυστριακός Johann Georg von Hahn και ο Δανός Jean Pto ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το ελληνικό παραμύθι. Ο Hahn άρχισε να συλλέγει παραμύθια από το 1848 ξεκινώντας από τα Γιάννενα, ενώ συνέχισε να συλλέγει παραμύθια από την περιοχή των Κυκλάδων, κυρίως από το νησί της Σύρου. Αρχικά, αντιμετώπισε δυσκολίες να βρει αφηγητές παραμυθιών, εντέλει κατάφερε να συλλέξει υλικό από μαθητές του Γυμνασίου των Ιωαννίνων. Στην ίδια γραμμή κυμάνθηκε και ο Grimm. Ο Hahn πιστεύοντας στην αξία της λαϊκής δημιουργίας θέλησε να τα έχει ως βάση για την αναζήτηση μυθολογικών ζητημάτων. Αυτός ήταν και ο λόγος που υπήρξε ο πρώτος που προσπάθησε να καταγράψει τα παραμύθια διεθνώς, εστιάζοντας ιδιαίτερα στη σύνδεσή τους με τους αρχαίους ελληνικούς

μύθους. Από την άλλη πλευρά, ο Ρίο μελέτησε τη σύγχρονη ελληνική γλώσσα προσπαθώντας να κάνει διασυνδέσεις με την αρχαία ελληνική (Αυδικός, 1997).

Η έντονη ενασχόληση των δύο αυτών μελετητών για την ελληνική λογοτεχνία έδωσαν το έρεισμα να ασχοληθούν σοβαρά με το παραμύθι και Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι δεν άργησαν να καταλάβουν την αξία του λαογραφικού υλικού, του δημοτικού τραγουδιού και του παραμυθιού και κατά πόσο μπορεί αυτή η έρευνα να συνδεθεί με το νεοελληνικό και αρχαίο πολιτισμό (Αυδικός, 1997).

Κατά κανόνα τα παραμύθια όλων των λαών μοιράζονται τα ίδια γνωρίσματα υπακούοντας σε καθολικούς νόμους που απορρέουν τους ίδιους συμβολισμούς. Κάθε πολιτισμός και κάθε κουλτούρα κυμαίνεται στις γενικές αρχές και στους κανόνες του παραμυθιού, παρόλα αυτά υπάρχουν κάποια περιθώρια ανίχνευσης κάποιων τοπικών και εθνογραφικών χαρακτηριστικών (Μερακλής, 2012).

Συνεπώς, μία τέτοια αρχή διέπει και τα ελληνικά παραμύθια, στο βαθμό που συγκεντρώνουν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της παγκόσμιας κληρονομιάς του παραμυθιού. Συγκεκριμενοποιώντας τα λεγόμενα γνωρίσματα, ξεκινάμε με το πρώτο:

- Η αφήγηση του παραμυθιού αλλάζει διαλέκτους ανάλογα με τον τόπο προέλευσης του. Η τοπική ιδιοματική γλώσσα αποτελεί κύριο ελληνικό γνώρισμα, καθώς μόνο τότε αποκτά νόημα η λειτουργικότητα και η υπόστασή του, όταν μπορεί να υπάρξει επικοινωνία με το ακροατήριο. Μία τέτοια συναλλαγή μπορεί να γίνει αποτελεσματική μόνο όταν υιοθετούνται οι τοπικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες.
- Τα καινοτόμα μοτίβα, η εναλλαγή παρεμβολών και τα ανατρεπτικά γεγονότα είναι μοναδικά συγκριτικά με αυτά των άλλων λαών. Έτσι, συχνή είναι η χρήση φράσεων ή μικρών ποιημάτων που στολίζουν το παραμύθι, όπως «Κόκκινη κλωστή δεμένη στην ανέμη τυλιγμένη, δωσ' της κλώτσο να γυρίσει, παραμύθι ν' αρχινίσει» ή κατά τη διάρκεια της αφήγησης μπορούν να γίνουν ευχάριστα σχόλια, όπως «Ψέματα και αλήθεια, έτσι είν' τα παραμύθια», ενώ σαν καταληκτική φράση μπορεί «έζησαν αυτοί καλά και μείς καλύτερα» ή «και πέρασα και 'γω από κει και μου 'δωσαν ένα πιάτο φακή» ή «μία κούπα κρασί» ή «εσείς στα αγκάθια και μείς στα βαμπάκια»

- Επιπλέον, στα ελληνικά παραμύθια υπάρχει έντονη η περιγραφή του χώρου, του τόπου και των πολιτιστικών και τοπικών στοιχείων πχ διατροφικές συνήθειες, τοπικά ήθη και έθιμα. Παράλληλα, οι πλασματικοί χαρακτήρες των ελληνικών παραμυθιών είναι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι με τους οποίους το κοινό βρίσκει αρκετά κοινά σημεία. Εν ολίγοις το ελληνικό παραμύθι διακατέχεται από οικειότητα.
- Σύμφωνα με τον Λουκάτο (1972) η διδακτική του ελληνικού παραμυθιού εστιάζει στην παραδειγματική τιμωρία των ενόχων και την απονομή της δικαιοσύνης (Λουκάτος, 1972).
- Τα θέματα που κυμαίνονται τα ελληνικά παραμύθια είναι η ηθική, η αδερφική αγάπη, η ερωτική αγάπη, η συζυγική στοργή και αφοσίωση και η αιώνια πίστη.
- Η αίσθηση της ειρωνείας, του αστείου, του χωρατού και της βωμολοχίας είναι έντονη, καθώς αντλούνται από την αρχαία ελληνική κωμωδία και πιο συγκεκριμένα από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Θα λέγαμε ότι αποτελεί ένα κατ' εξοχήν ελληνικό στοιχείο.

Αυτό που συμπεραίνεται από τα παραπάνω γνωρίσματα είναι ότι η βασική λειτουργία του ελληνικού παραμυθιού είναι να σκιαγραφεί την καθημερινότητα του απλού ανθρώπου, να τον συντροφεύει, να το ανακουφίζει από το μόχθο, από την σκληρότητα της πραγματικότητας. Άλλωστε αν ανατρέξουμε στην αρχική ερμηνεία της λέξης «παραμύθι» που σημαίνει παρηγορώ η σύνδεση με την παραπάνω παρατήρηση είναι εμφανέστατη (Αυδικός, 1997).

2.4 – Ο Καρνοθραύστης

Πρόκειται για το κατεξοχήν χριστουγεννιάτικο παραμύθι, που γράφηκε από τον Γερμανό Έρνεστ Χόφμαν το 1816 με τίτλο «Ο Καρνοθραύστης και ο βασιλιάς των ποντικών» κι έγινε γνωστό μέσα από το μουσικό έργο για μπαλέτο του Τσαϊκόφσκι. Πρόκειται μία σκληρή ιστορία που αφορά την ανθρώπινη φύση και τη φιλία. Το 1844 διασκευάστηκε από τον Αλέξανδρο Δουμά, που με μεγάλη ευαισθησία πέτυχε να μετατρέψει την ιστορία του Καρνοθραύστη σ' ένα τρυφερό παιδικό παραμύθι, το οποίο διαβάζεται ακόμη και σήμερα.

Γεμάτη με αλληγορικές εικόνες, αφηγηματικές τεχνικές και παρομοιώσεις, η ιστορία του Καρυοθραύστη πολλές φορές θεωρήθηκε ακατάλληλη για παιδιά, με βασικό επιχείρημα την ενδεχόμενη δυσκολία στην κατανόηση του βαθύτερου νοήματος της ιστορίας.

Η ιστορία εκτυλίσσεται σε γιορτινό κλίμα, την Παραμονή της Πρωτοχρονιάς, στο σπίτι της οικογένειας Στάλμπαουμ. Εκεί η Μαίρη και ο αδελφός της Φριτζ, προσπαθούν να μαντέψουν τι δώρο θα τους κάνει ο νονός τους Ντροσελμάγιερ. Ο Φριτζ παρουσιάζεται ως ένα προσγειωμένο παιδί, σε αντίθεση με την αδελφή του Μαίρη η οποία κατοικεί σε ένα ροζ φανταστικό σύννεφο. Ο νονός Ντροσελμάγιερ παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας, καθώς είναι αυτός που κινεί τα νήματα των γεγονότων. Το δώρο του, ένα κάστρο με ωρολογιακό μηχανισμό και στρατιώτες είναι το κλειδί των συμβάντων που θα ακολουθήσουν. Η Μαίρη, αφού βαρέθηκε να παίζει με τους στρατιώτες, παρατήρησε έναν καρυοθραύστη και ρώτησε σε ποιον ανήκει και ο πατέρας της απάντησε ότι ανήκει σε όλους, αλλά μπορεί να αναλάβει η ίδια την φροντίδα του. Έτσι, όλοι μαζί ξεκίνησαν να σπάνε καρύδια, μέχρι που ο Φριτζ πήρε ένα μεγάλο και κατά λάθος έσπασε το σαγόνι του καρυοθραύστη. Η Μαίρη πήρε απευθείας μία κορδέλα από το φόρεμα της, έδεσε το πληγωμένο σαγόνι του και ζήτησε από τους γονείς της να μείνει στο σαλόνι μαζί του το βράδυ για να τον προσέχει.

Όταν το ρολόι σήμανε μεσάνυχτα όλα τα παιχνίδια στο σαλόνι πήραν ζωή. Ξαφνικά, μία μάχη εναντίον του επτακέφαλου Βασιλιά των Ποντικών και των στρατιωτών του κάστρου με ηγέτη τον γενναίο Καρυοθραύστη άρχισε να διεξάγεται. Η Μαίρη, παρά τον φόβο της, μόλις είδε ότι θα τον έπαιρναν αιχμάλωτο έριξε το παντοφλάκι της στον Βασιλιά των Ποντικών και έπειτα λιποθύμησε χτυπώντας το χέρι της πάνω στο τζάμι του ντουλαπιού των παιχνιδιών.

Το επόμενο πρωί κανείς δε πίστεψε την ιστορία της, παρ' όλο που η πληγή στο χέρι της ήταν ακόμη νωπή. Όταν ο νονός της Ντροσελμάγιερ επέστρεψε με τον καρυοθραύστη έτοιμο σαν καινούριο, της διηγήθηκε την ιστορία της πριγκίπισσας Πίρλιπατ και της Μάουσρινγκ, της γνωστής βασίλισσας των ποντικών, καθώς και το λόγο που οι καρυοθραύστες έχουν τέτοια εμφάνιση. Όταν γεννήθηκε η πριγκίπισσα Πίρλιπατ, η μητέρα της ήταν ανήσυχη, καθώς φοβόταν ότι η βασίλισσα των ποντικών θα έπαιρνε εκδίκηση για τον θάνατο των παιδιών της, καθώς κάποτε, είχε αφήσει την

Κυρία Μάουστρινγκ και τα επτά παιδιά της να φάνε το λαρδί από τα λουκάνικα και ο βασιλιάς θύμωσε τόσο πολύ που κάτι έλειπε από το γεύμα του, που διέταξε να τα σκοτώσουν! Έτσι, όταν γεννήθηκε η Πίρλιπατ φρουρούταν από έξι παραμάνες και έξι γάτες. Η Βασίλισσα των Ποντικών όμως κατάφερε να φτάσει στην κούνια και την καταράστηκε να είναι άσχημη με μεγάλο κεφάλι και μια σχισμή για στόμα που έφτανε μέχρι τα αυτιά. Ο βασιλιάς κατηγορήσε τον άνθρωπο που είχε προσλάβει να σκοτώσει τα ποντίκια τον οποίο τον έλεγαν Ντροσελμάγιερ και έτσι αυτός αναγκάστηκε να πάει στον αστρολόγο του παλατιού για να βρουν μια λύση. Συμβουλευτήκαν τ' άστρα και είδαν ότι τα φρικτά μάγια θα λύνονταν μόνο αν εκείνη έτρωγε ένα σπάνιο είδος καρυδιού, το Κρακατούκ. Το τσόφλι του όμως ήταν πολύ σκληρό και έπρεπε να το σπάσει ένας νέος που δεν είχε ξυριστεί ποτέ στη ζωή του και φορούσε πάντα μπότες. Έψαξε παντού και τελικά κατέληξε στον ανιψιό του, έτσι πήγαν μαζί στο παλάτι καθώς ο βασιλιάς είχε υποσχεθεί πως θα έδινε το χέρι της κόρης του σε όποιον έλυνε τα μάγια. Τα μάγια όντως λύθηκαν και η Πίρλιπατ έγινε όμορφη, όμως η Κυρία Μάουστρινγκ έριξε το ξόρκι στον ανιψιό του Ντροσελμάγιερ με αποτέλεσμα να γίνει άσχημος και η πριγκίπισσα να μη θέλει να τον παντρευτεί! Την ίδια κιόλας μέρα ο Καρνοθραύστης, μαζί με τον θείο του, εξορίστηκαν από το βασίλειο και ο αστρολόγος προέβλεψε ότι για να λυθούν τα μάγια ο καρνοθραύστης θα πρέπει να σκοτώσει τον τελευταίο γιο της Κυρίας Μάουστρινγκ και να τον αγαπήσει μία κοπέλα παρά την ασχήμια του.

Όταν η Μαίρη έπεσε για ύπνο, ονειρεύτηκε ότι έδωσε ένα σπαθί στον Καρνοθραύστη για να σκοτώσει τον Βασιλιά των Ποντικών και το επόμενο βράδυ ήρθε ξανά στον ύπνο της και της χάρισε τα επτά στέμματα του νεκρού πια βασιλιά, παίρνοντάς την μαζί του στο βασίλειό του μέσα από ένα κουκλόσπιτο που υπήρχε στο χολ. Της έδειξε πολλά παραμυθένια πράγματα, αλλά η Μαίρη αποκοιμήθηκε, καθώς ήταν πολύ κουρασμένη. Όταν ξύπνησε είχε μεταφερθεί πάλι στο κρεβάτι της. Κανείς δεν πίστευε τις ιστορίες της, οπότε έπαψε να μιλάει για αυτές. Μία μέρα όμως ο νονός της έφερε τον γοητευτικό ανιψιό του για να δειπνήσουν μαζί τους και η ομοιότητα του με τον δικό της Καρνοθραύστη την ξάφνιασε ευχάριστα. Η Μαίρη χάρηκε πολύ όταν αυτός της είπε ότι όλα αυτά που πέρασε δεν ήταν ένα όνειρο και της ζήτησε να παντρευτούν και να κυβερνήσουν μαζί τη Χώρα των Παιχνιδιών.

Η μεταφορά του Καρνοθραύστη στο μπαλέτο ήταν καθοριστική. Αυτήν την ιστορία πήρε ο Τσαϊκόφσκι και την έκανε μπαλέτο σε δύο πράξεις. Στην πρώτη

πράξη, όταν η γιορτή τελείωσε και οι καλεσμένοι έφυγαν, η Κλάρα μπήκε στο ήσυχο σαλόνι για να κοιμίσει τον καρυοθραύστη. Καθώς το ρολόι χτύπησε μεσάνυχτα, το κορίτσι αποκοιμήθηκε και μεταφέρθηκε σε έναν παραμυθένιο κόσμο. Το Χριστουγεννιάτικο δέντρο μεγάλωσε μαγικά, όλα τα παιχνίδια, ανάμεσά τους και ο Καρυοθραύστης, ζωντάνεψαν και ρίχτηκαν στη μάχη με μεγάλα ποντίκια που εισέβαλαν στο δωμάτιο. Τελικά ο καρυοθραύστης κέρδισε τη μάχη και μεταμορφώθηκε σε έναν όμορφο πρίγκιπα.

Στη δεύτερη πράξη η Κλάρα και ο πρίγκιπας – Καρυοθραύστης ξεκινούν για ένα μαγικό ταξίδι. Περνούν από τη Βασίλισσα του Χιονιού αλλά και από τη χώρα των Ζαχαρωτών με τη νεράιδα Ζαχαρένια. Η Κλάρα δεν θέλει να αποχωριστεί τον Καρυοθραύστη της, όμως την ημέρα των Χριστουγέννων καθώς ξυπνά κοντά στην οικογένειά της, το μόνο που κρατά στα χέρια της είναι ο Καρυοθραύστης, η κούκλα που της είχε χαρίσει ο νονός της.

3. Ερευνητικό υλικό

3.1 - Μια διαφορετική μορφή παραμυθιού

Η ιδέα της κατασκευής ενός τρισδιάστατου παραμυθιού βασίστηκε στο κλασικό παραμύθι του «Καρυοθραύστη». Το παραμύθι αυτό είναι ένα διαχρονικό παραμύθι που διεγείρει την φαντασία των παιδιών. Παρόλα αυτά η συγκεκριμένη εκδοχή δεν ανταποκρίνεται ως προς την εικονογράφηση του στο κλασικό μοτίβο που ακολουθεί το παραδοσιακό παραμύθι.

Το περιεχόμενο του εν λόγω παραμυθιού έμεινε αναλλοίωτο. Ωστόσο, το απλό κείμενο έτοιμο για ανάγνωση αντικαταστάθηκε με μια πιο ποιητική μορφή της με τη βοήθεια της τεχνικής της ομοιοκαταληξίας. Η ομοιοκαταληξία όντας ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των παιδικών ποιημάτων χρησιμοποιείται σε αυτό το παραμύθι για να δώσει την αίσθηση της μουσικότητας. Το ποίημα από μόνο του θεωρείται ένα από τα μέσα που έλκουν την ευαίσθητη πλευρά των παιδιών. Τα ίδια από μόνα τους δημιουργούν αυτοσχέδια ποιήματα, δημιουργούν καινούργιες λέξεις, ενώ εξασκούνται στα ζευγάρια λέξεων που έχουν ομοιοκαταληξία. Έτσι εκφράζουν την προσπάθεια τους να κατακτήσουν τη μητρική τους γλώσσα και να αναδείξουν τη φαντασία τους (Παπανικολάου & Τσιλιμένη, 2007).

Ως προς την τεχνική της ομοιοκαταληξίας αποτελεί ένα στολίδι του στίχου, όπου δύο ή περισσότεροι στίχοι τελειώνουν με ομόηχες συλλαβές ή λέξεις. Σημασία δίνεται μόνο στη μουσικότητα των λέξεων και όχι στη νοηματική σύνδεση (Κοκόλης, 1993). Τα είδη ομοιοκαταληξίας που υπάρχουν είναι:

- η ζευγαρωτή, ο πρώτος στίχος ομοιοκαταληκτεί με το δεύτερο, ο τρίτος με τον τέταρτο κ.ο.κ,
- η πλεκτή, όπου μέσα σ' ένα τετράστιχο, ο πρώτος ομοιοκαταληκτεί με τον τρίτο και ο δεύτερος με τον τρίτο,
- η σταυρωτή, σε τετράστιχο ο πρώτος με τον τέταρτο και ο δεύτερος με τον τρίτο και
- η ζευγαροπλεκτή, μέσα σ' ένα εξάστιχο, ο πρώτος με το δεύτερο, ο τέταρτος με τον πέμπτο και ο τρίτος με τον έκτο. Το συγκεκριμένο παραμύθι έχει υιοθετήσει την τεχνική της ομοιοκαταληξίας με στόχο

να διεγείρει την περιέργεια του παιδιού, αλλά και να δώσει μία ευχάριστη νότα στην ατμόσφαιρα (Κοκόλης, 1993).

Από τη βιβλιοδεσία μέχρι και τις σελίδες του παραμυθιού μπορεί να αντιληφθεί κανείς τη λεπτή δουλειά του χειροποίητου βιβλίου. Οι τρισδιάστατες εικόνες του παραμυθιού από το εξώφυλλο έως το τέλος της πλοκής δίνουν την αίσθηση του αληθινού στους μικρούς αναγνώστες. Η υφή των υλικών που έχουν χρησιμοποιηθεί κάνει την απλή ψυχαγωγική ανάγνωση διδακτική, ενώ εντείνει τις αισθητηριακές του και γνωστικές του γνώσεις απλά με ένα άγγιγμα στην εικόνα.

Ας γνωρίσουμε όμως καλύτερα τις σελίδες αυτού του βιβλίου μέσα από φωτογραφικό υλικό, σχολιάζοντας παράλληλα τα υλικά και τις τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν:

3.2 Η κατασκευή - παραμύθι «ο καρνοθραύστης»

Εξώφυλλο - Τεχνική πυρογράφου σε ξύλο

Σε αυτή τη φωτογραφία βλέπουμε το εξώφυλλο του χειροποίητου βιβλίου «Ο Καρνοθραύστης». Όπως παρατηρούμε στο εξώφυλλο απεικονίζεται ένας στρατιώτης με στητό παράστημα, φορώντας τη στολή που αντιστοιχεί σε έναν στρατιώτη.

Η εικονογράφηση του εξώφυλλου του καρνοθραύστη έγινε με τη βοήθεια ενός πυρόγραφου. Η τεχνική του πυρόγραφου κατά κύριο λόγο χρησιμοποιείται σε ξύλινες επιφάνειες, όπως ακριβώς συνέβη και στη δική μας εικονογράφηση.

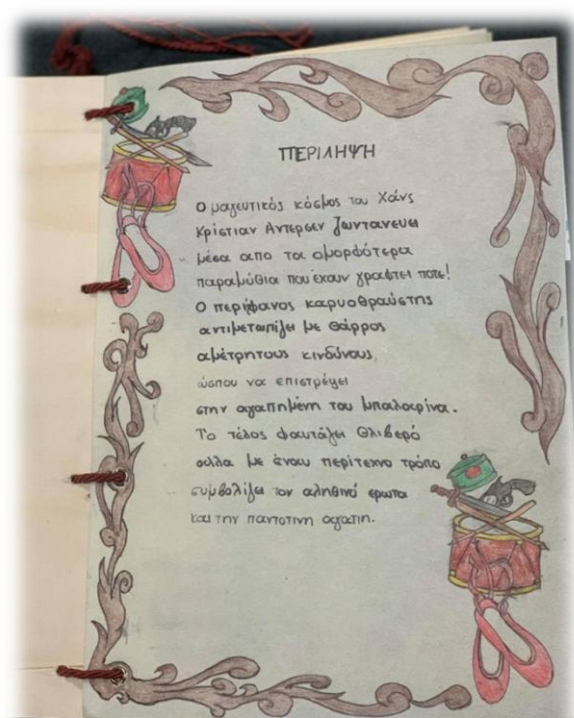
Η χρήση του πυρόγραφου χρησιμοποιείται και σε άλλες επιφάνειες από δέρμα, κόκαλο ή χαρτόνι, ενώ ευρεία είναι η χρήση του για τη χάραξη σχεδίων

με πυρώμενη μεταλλική ακίδα. Το υλικό του ξύλου που χρησιμοποιείται για τη συγκεκριμένη αυτή τακτική είναι ξύλο μαλιάς, σφενδάμου, πύξου, καστανιάς, αχλαδιάς ή κερασιάς. Επιπλέον, χρησιμοποιείται ως το πλέον οικονομικό υλικό το κόντρα πλακέ θαλάσσης από σημύδα (Ταμουτσέλης, 2017).

Για τη χρήση του ο πυρόγραφος θερμαίνεται μέσω ηλεκτρικής αντίστασης. Για την εκτέλεση μίας εργασίας σε διαφορετικό υλικό χρειάζεται διαφορετική ακίδα, η μυτερή άκρη του πυρόγραφου, η οποία αντικαθίσταται εύκολα. Η τέχνη της πυρογραφίας είναι ευρέως διαδεδομένη στην αγιογραφία, καθώς η εγχάραξη του υλικού με συγκεκριμένη μορφή και σχήμα προκαλεί θαυμασμό. Πλήθος καλλιτεχνών επιδίδονται σε αυτή τη μορφή τεχνικής, ενώ παλαιότερα χρησιμοποιούνταν πολύ συχνά στο κεφαλάρι του κρεβατιού ή ακόμα και στο τραπέζι. Η χρησιμότητά του στη διαμόρφωση των επίπλων για μία μόνιμη διακόσμηση αποτελεί μία πρώτη επιλογή από πολλούς (Ταμουτσέλης, 2017).

Το κομμάτι ξύλου που επιλέχθηκε για εγχάραξη είναι κόντρα πλακέ σε μέγεθος A4 με διαστάσεις 21×29,7 cm. Εικονίζεται ο Μολυβένιος στρατιώτης καταλαμβάνοντας ολόκληρη σχεδόν την σελίδα. Δεξιά της εγχάρακτης εικόνας του στρατιώτη και εντός περγαμηνής που ξεδιπλώνεται εγγράφεται ο τίτλος του παραμυθιού «ο Καρυοθραύστης».

Σελίδα Περίληψης – Τεχνική πλαισίου με επαναλαμβανόμενο μοτίβο

Εν συνεχεία της περιήγησής μας στις παραμυθένιες σελίδες του Καρυοθραύστη την πρώτη σελίδα που αντικρίζουμε είναι αυτή της περίληψης. Η συνηθισμένη δομή ενός κειμένου που αρχίζει με την περιληπτική αφήγηση του κειμένου, ώστε να κατατοπιστεί καλύτερα το παιδί - αναγνώστης και ταυτοχρόνως να μάθει να διακρίνει τα κύρια και

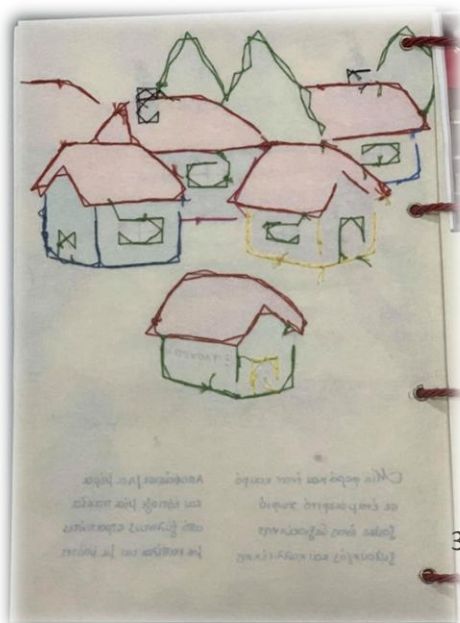

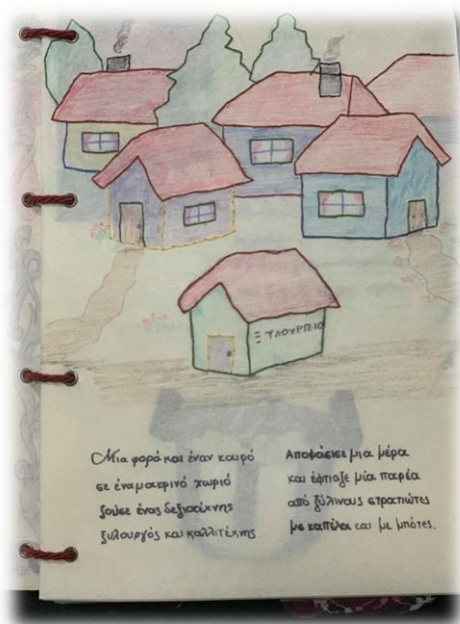
ουσιώδη σημεία από τις λεπτομέρειες ενός κειμένου, καθώς και την επικοινωνιακή χρήση για την οποία αυτό προορίζεται. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύσσονται οι γλωσσικές του δεξιότητες του παιδιού σε επίπεδο κατανόησης κειμένου (Χατζησαββίδης, 2002).

Ως προς το περιεχόμενο της περίληψης εντοπίζεται η ευρεία χρήση επιθέτων που εξάπτουν το ενδιαφέρον του παιδιού και το βοηθούν να πλάσει το ίδιο με την φαντασία του τις προσωπικότητες και την εξωτερική εμφάνιση των πρωταγωνιστών. Η περίληψη του παραμυθιού αποδίδεται ως ένα απλό αφηγηματικό κείμενο με χρήση απλής, λιτής και απέριτης γλώσσας και σε απλό ύφος, ώστε να είναι κατανοητή καθώς το βιβλίο απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας (Κατσανούλη, 2018).

Η πρώτη σελίδα διακοσμείται περιμετρικά από ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο ακολουθώντας την τεχνική του πλαισίου (Ταμουτσέλης, 2017). Το πλαίσιο αυτό απεικονίζεται με ανάγλυφα κλαδιά στις δύο άκρες της σελίδας και ενώνονται στις δύο άλλες άκρες από ένα σύμπλεγμα εικόνων. Συγκεκριμένα εικονίζονται ένα ζευγάρι πουέντ (παπούτσια μπαλαρίνας), ένα τύμπανο με τις μπαγκέτες του, ένα ξίφος, ένα όπλο και ένα καπέλο. Αυτό το σύμπλεγμα εμφανίζεται δύο φορές: μία στην επάνω αριστερή πλευρά της σελίδας και μια στην κάτω δεξιά πλευρά σχηματίζοντας τις δύο γωνίες του περιγράμματος, ενώ το υπόλοιπο πλαίσιο διακοσμεί ένα επαναλαμβανόμενο φυτικό μοτίβο από ελικοειδή φυτά.

Αρχή παραμυθιού – Τεχνική νηματογραφίας

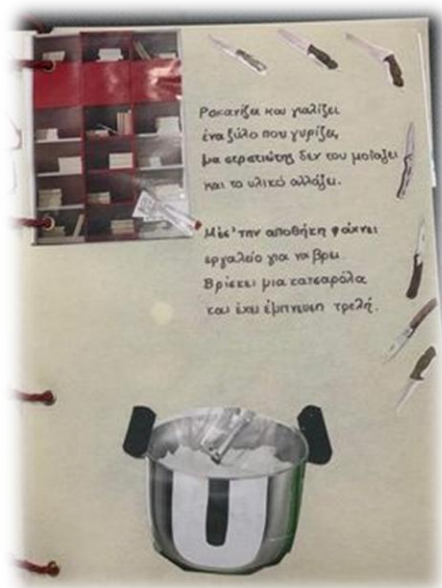
Η αφήγηση του παραμυθιού μας ακολουθεί το μοτίβο των κλασικών παραμυθιών που ξεκινάνε με την φράση «Μία φορά και έναν καιρό», ενώ στη συνέχεια της αφήγησης του διακρίνεται η ομοιοκαταληξία του πρώτου με του δεύτερου στίχου, του τρίτου με του τέταρτου. Η αφήγηση είναι χωρισμένη σε δύο στροφές, οι οποίες όπως προείπαμε ενώνονται με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία (Κοκόλης, 1993). Η υιοθέτηση της τεχνικής αυτής δημιουργεί μία μουσική στα αυτιά του παιδιού και ταυτοχρόνως συντελεί στην απομνημόνευση της ιστορίας.

Το ύφος και η γλώσσα των δύο ποιημάτων είναι απλή, ώστε να γίνει κατανοητή στο παιδί – αναγνώστη, ενώ το ποιητικό κείμενο συνοδεύεται από μία ευφάνταστη εικόνα. Η εικόνα που ξεδιπλώνεται μπροστά του απεικονίζει ένα μικρό χωριό, σπίτια με καπνισμένα φουγάρα που δημιουργούν την αίσθηση του κρύου και οδηγούν στο συμπέρασμα πως η εποχή που διαδραματίζεται η ιστορία είναι ο χειμώνας.

Η συγκεκριμένη εικόνα δημιουργήθηκε με την τεχνική της νηματογραφίας, (Ταμουτσέλης, 2019) δηλαδή με τη χρήση των νημάτων ράφτηκε στη σελίδα του βιβλίου ένα χωριό. Η χρήση της νηματογραφίας βοηθά στην αισθητηριακή ανάπτυξη του παιδιού, καθώς με την υφή μπορεί να αντιληφθεί το περίγραμμα των σπιτιών και συνειρμικά να αντιληφθεί την αίσθηση των ορίων, των σχημάτων πχ τετράγωνο, ορθογώνιο, τρίγωνο, δηλαδή στην εικόνα αυτή η βάση του σπιτιού είναι τετράγωνη,

ενώ η σκεπή τριγωνική. Η τεχνική της νηματογραφίας φαίνεται κυρίως στην πίσω όψη της σελίδας. Όλα τα σύμβολα της εικόνας έχουν σαν περίγραμμα την κλωστή που αλλάζει χρώμα ανάλογα με το στοιχείο για παράδειγμα τα δέντρα έχουν πράσινη κλωστή, οι λοφίσκοι καφέ, ενώ η στέγη των σπιτιών κόκκινη. Η χρήση του νήματος δίνει την αίσθηση των ορίων στα παιδιά, αλλά και των σχημάτων, των διαστάσεων (μήκος, πλάτος) πραγματοποιώντας μία εισαγωγή στα γεωμετρικά σχήματα που υπάρχουν στο καθημερινό περιβάλλον των παιδιών.

Τεχνική «κολάζ»

Η πλοκή του κειμένου έχει ποιητική μορφή. Είναι φανερή η χρήση της ζευγαρωτής ομοιοκαταληξίας στην πρώτη στροφή, ενώ η δεύτερη στροφή χαρακτηρίζεται από πλεχτή ομοιοκαταληξία, (Κοκόλης, 1993) δηλαδή υπάρχει ομοιοκαταληξία ανάμεσα στον πρώτο και στον τρίτο στίχο, στο δεύτερο και στον τέταρτο στίχο, ενώ τα ρήματα και τα ουσιαστικά που χρησιμοποιούνται είναι απλοϊκές καθημερινές λέξεις που όμως δίνουν μία μουσική νότα στην συνέχεια της πλοκής μας. Η ιστορία είναι κατανοητή, ευανάγνωστη, ενώ η χρήση των ρημάτων βοηθούν στην αποστήθιση καινούργιων λέξεων, όπως το ροκανίζω (Κατσανούλη, 2018).

Η εικονογράφηση της συγκεκριμένης σελίδας έγινε με την τεχνική του κολάζ. Από τα παιδιά έως τους ενήλικες η τέχνη του κολάζ (Ταμουτσέλης, 2019) είναι ιδιαίτερα αρεστή, καθώς κόβεις φωτογραφίες, εικόνες, ζωγραφιές και οτιδήποτε άλλο εξιτάρει την περιέργεια μας κολλώντας το αργότερα σε κάποια συλλογή μας. Αυτή η παιδιάστικη τεχνική του κολάζ και της χαρτοκοπτικής μπορεί να ωφελήσει τους μικρούς αναγνώστες κάνοντας εξάσκηση στις κινητικές τους ικανότητες, στην αίσθηση της αντίληψης και της προσοχής. Στη συγκεκριμένη σελίδα, οι εικόνες κόπηκαν και κολλήθηκαν από τα ίδια τα παιδιά σαν εξάσκηση.

Τεχνική «ζωγραφική με ξυλομπογιά και παρτιτούρα»

Στην επόμενη σελίδα του παραμυθιού συνεχίζεται η πλοκή της ιστορίας χωρισμένη σε δύο τετράστιχα και ένα δίστιχο. Εξακολουθεί να υπάρχει η ίδια τεχνική της ομοιοκαταληξίας ανάμεσα στους στίχους. Η γλώσσα είναι απλή, καθημερινή το ίδιο και το ύφος, αφού απευθύνεται σε μικρές ηλικίες.

Η εικόνα που βρίσκεται πάνω από το κείμενο έχει ζωγραφιστεί με ξυλομπογιές. Αρχικά έγινε μία παρτιτούρα στο χαρτί και έπειτα

χρωματίστηκε με ξυλομπογιές από τα παιδιά.

Οι ξυλομπογιές που όλοι έχουμε χρησιμοποιήσει από την παιδική ηλικία έως και τα πρώτα χρόνια του δημοτικού έχουν πολλές ιδιότητες που μπορούν να φανούν χρήσιμες στον άνθρωπο. Υπάρχουν τριών ειδών ξυλομπογιές: α) αυτές που έχουν σκληρή ποιότητα άνθρακα και μοιάζουν με μολύβια γραφής, β) οι παστελομπογιές, αρκετά μεγαλύτερες από τις συνηθισμένες ξυλομπογιές και η υφή τους ταιριάζει περισσότερο σε παστέλ. γ) Τέλος, υπάρχουν και οι ξυλομπογιές που το χρώμα τους αραιώνεται με λίγο νερό και μπορεί κανείς να τις ταυτίσει με την ακουαρέλα (Ταμουτσέλης, 2020).

Οι σκληρές μπογιές χρησιμοποιούνται για να ζωγραφίσουν σε γυαλιστερά χαρτιά και γενικά σε χαρτιά που δεν έχουν κόκκους. Ο τρόπος που ζωγραφίζουμε χρησιμοποιώντας ξυλομπογιές είναι πρώτα οριζόντια, έπειτα κάθετα και τέλος χιαστή για να πυκνώσει το χρώμα στην επιφάνεια που ζωγραφίζουμε. Η ποικιλία των χρωμάτων δημιουργούν διαφορετικές αποχρώσεις κάνοντας το έργο πιο πλούσια χρωματισμένο. Επιπλέον, είναι ένα μέσο που μεταφέρετε εύκολα και είναι ιδανικό για σκίτσα, όπως και στη συγκεκριμένη εικόνα στην ύπαιθρο χώρα (Ταμουτσέλης, 2017).

Τεχνική «τοποθέτηση στη σωστή σειρά»

Οι εκπλήξεις είναι συναρπαστικές για τα παιδιά και πόσο μάλλον αν αυτές προέρχονται από τις σελίδες ενός παραμυθιού. Έτσι στη φωτογραφία απεικονίζεται κομματάκια πάζλ που όπως λέει η οδηγία «για να συνεχίσεις την ιστορία ... φτιάξε το πάζλ».

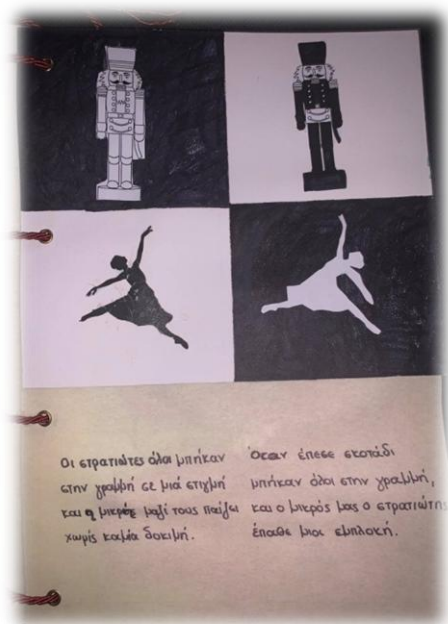
Τα κομμάτια του πάζλ είναι φτιαγμένα από ανθεκτικό χαρτί και σκοπός του παιχνιδιού είναι να βγει από τη συσκευασία, που είναι τοποθετημένο και να τοποθετηθούν τα κομμάτια στη σωστή σειρά. Έτσι, με γνώμονα τη διασκέδαση και τη δημιουργική απασχόληση, το παιδί βελτιώνει τις λεπτές κινήσεις των χεριών του, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσεται και ο οπτικοκινητικός συντονισμός ματιού και χεριού. Τα μάτια βλέπουν το πάζλ και ποια κομμάτια πρέπει να ενωθούν, ώστε να υπάρξει αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, ο εγκέφαλος, τα μάτια και τα χέρια συνεργάζονται, ώστε τα κομμάτια να τοποθετηθούν στη σωστή σειρά.

Η οργάνωση και η παρατηρητικότητα είναι δύο άμεσοι στόχοι που συμβάλλουν στην εποικοδομητική ανάπτυξη του παιδιού. Με την ανάπτυξη αυτών των δυο χαρακτηριστικών το παιδί μαθαίνει να επιλύει προβλήματα αποτελεσματικά. Για να λυθεί το πάζλ και να τοποθετηθούν σωστά τα κομμάτια το παιδί χρειάζεται να αναλογιστεί και να βάλει σε τάξη τις σκέψεις του, ώστε να φτάσει στον επιθυμητό

στόχο. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ηθικό δίδαγμα για τους ίδιους, καθώς έτσι θα μάθουν να λύνουν μόνοι τους τα προβλήματά τους. Ταυτόχρονα ενισχύεται η μνήμη, για παράδειγμα το παιδί περιεργάζεται το κομμάτι παζλ ως προς το μέγεθος, το χρώμα, το σχήμα και αναλόγως το τι ταιριάζει βάζει τα κομμάτια.

Τεχνική «Θετικό - Αρνητικό»

Στην εικονογράφηση αυτής της σελίδας γίνεται χρήση της τεχνικής του «θετικού αρνητικού», (Ταμουτσέλης, 2017) γνωστή επίσης και ως κιαροσκούρο (chiaroscuro), που αποτελεί δραματική αντιπαράθεση φωτεινών και σκοτεινών μερών στο ίδιο έργο με σκοπό την δημιουργία έντασης (Χατζηνάκης, 2013).

Με αυτή την τεχνική μας δίνεται η δυνατότητα να αναφερθούμε στις σκιές και να γνωρίσουμε καλύτερα τα χρώματα και τους τρόπους να τα διακρίνουμε. Ακόμα,

μαθαίνουμε πως όλα τα χρώματα έχουν αντίθετα και αποχρώσεις, όπως το λευκό χρώμα και το μαύρο αποτελούν αποχρώσεις.

Τεχνική «Κατασκευή με βιομηχανικά υλικά»

Πέρα από τις γνωστικές, αισθητηριακές δεξιότητες που μπορεί να αποκτήσει το παιδί μέσα από τις χειροτεχνίες και το παιχνίδι, ταυτόχρονα η ενασχόλησή του με τέτοιου είδους δραστηριότητες συμβάλλει στην ωρίμανση της σκέψης του και της συνειδητοποίησης της κατάστασης που επικρατεί γύρω του. Μπορεί μέσα από τους

χρωματιστούς κόσμους των σελίδων να αφουγκραστεί κοινά προβλήματα, όπως τα περιβαλλοντικά.

Η εσωτερική αναζήτηση του παιδιού συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου χαρακτήρα που θα έχει εκτίμηση προς τη φύση. Έτσι θα υιοθετήσει την οικολογία και τη διαδικασία της ανακύκλωσης. Βιομηχανικά υλικά μπορούν να ξαναχρησιμοποιηθούν για άλλο σκοπό, όπως το φόρεμα της κοπέλας στην εικόνα είναι ανακυκλώσιμο υλικό (Ταμουτσέλης, 2019).

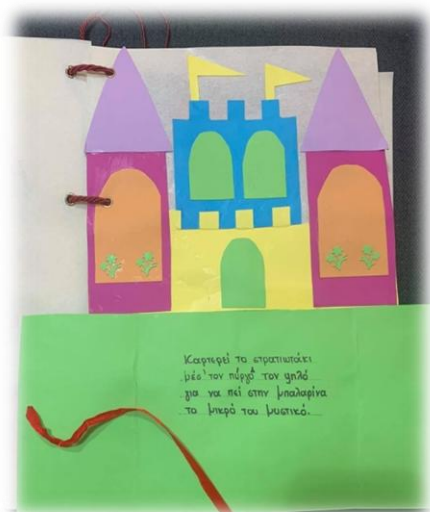
Τεχνική «χαρτοκοπτική»

Συνεχίζοντας να ξεφυλλίζουμε τις σελίδες του παραμυθιού μία έκπληξη περιμένει τους μικρούς αναγνώστες. Πρόκειται για ένα χάρτινο κάστρο που ανοίγοντας τις πύλες του μας αποκαλύπτει τη συνέχεια της ιστορίας μας.

Στη συγκεκριμένη σελίδα χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της χαρτοκοπτικής με την οποία τεχνική φτιάχτηκε όλο το κάστρο. Παίρνοντας χαρτόνια διαφόρων χρωμάτων και κόβοντας τα σχηματίζοντας τις πόρτες και τους πύργους του κάστρου βγάζουμε το παιδί από την παθητικότητα, δηλαδή να παρατηρεί, παροτρύνοντας το να συμμετέχει ενεργά στην ιστορία μέσω της κατασκευής του.

Η χαρτοκοπτική είναι μια πολύ συνηθισμένη μέθοδος που καλλιεργείται κυρίως στα καλλιτεχνικά του σχολείου. Εκεί, από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού ή ακόμα πιο νωρίς του νηπιαγωγείου το παιδί μαθαίνει να κόβει κομμάτια χαρτονιού ακολουθώντας την ήδη σχεδιασμένη γραμμή από τη νηπιαγωγό ή δασκάλα. Έτσι το παιδί αρχίζει να έχει καλύτερη εποπτεία των κινήσεών του και μεγαλύτερη αντίληψη. Έρχεται πολύ κοντά στην έννοια του σχήματος και του μεγέθους, καθώς το ίδιο το παιδί μπαίνει στη διαδικασία να του δώσει σχήμα (Ταμουτσέλης, 2020).

Η κινησιολογία, ο έλεγχος των ματιών και γενικά των άκρων συμβάλλει και στην πρόληψη μαθησιακών δυσκολιών ή διαταραχών, όπως ΔΕΠΥ.

Τραβώντας το κόκκινο κορδόνι που κρατούσε κλειστές τις πύλες, φανερώθηκε μπροστά μας η συνέχεια της πλοκής της ιστορίας μας. Οπότε ο μικρός αναγνώστης είναι έτοιμος να τη διαβάσει.

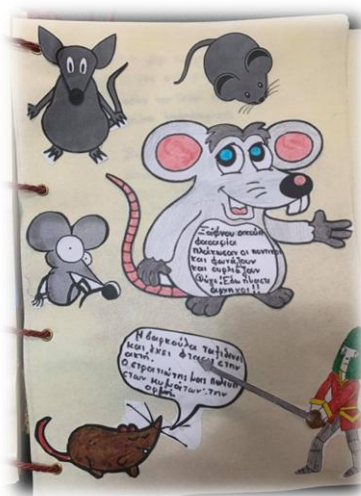
Μακέτα – Κατασκευές με πλαστελίνη

Η παρακάτω εικονογράφηση συνοδεύεται από μία μακέτα. Πάνω στην μακέτα είναι τοποθετημένο ένα ποντίκι που αποτελεί το έναυσμα για κάθε αναγνώστη να ξεκινήσει να διαβάζει αυτή την ιστορία.

Ο ρόλος του ποντικιού σε αυτή τη σελίδα της ιστορίας είναι διττός, καθώς αναφέρεται ως ο καθοδηγητής της ιστορίας, αλλά χρησιμοποιείται και ως συμβολισμός του οικοσυστήματος. Δύναται η παρουσία του ποντικιού να δείχνει τον ενεργό ρόλο της φύσης σε κάθε τομέα της ζωής.

Με την συμμετοχή του ποντικιού στην ιστορία μας το παιδί έρχεται κοντά στη φύση, αντιλαμβανόμενο τον ρόλο του και την άμεση αλληλεπίδραση του με την κοινωνία

και τον άνθρωπο. Επιπλέον το παιδί αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει την πλαστελίνη για να φτιάξει κάποιο άλλο ζώο ή κάποιο πράγμα.

Η χρήση της πλαστελίνης είναι ιδιαίτερος γνωστή για τη συμβολή της στην αντιμετώπιση προβλημάτων. Υπάρχει μεγάλη ποικιλία υλικών που χρησιμοποιούνται από εργοθεραπευτές ως θεραπευτικό μέσο, για ενίσχυση της λεπτής κινητικότητας.

Ανάμεσα στα υλικά που χρησιμεύουν ως θεραπευτικά, δηλαδή μανταλάκια, πινέζες χάντρες συγκαταλέγονται και η πλαστελίνη. Η χρησιμότητα της πλαστελίνης πέρα από λόγους ψυχαγωγίας έχει και θεραπευτικές ιδιότητες (Ταμουτσέλης, 2020).

Είδη πλαστελίνης που χρησιμοποιούνται για θεραπευτικούς λόγους είναι: α) η θεραπευτική πλαστελίνη, η οποία έχει δημιουργηθεί για ενδυνάμωση και κινητικότητα, β) η κλασική πλαστελίνη που χρησιμοποιείται στα σχολεία και τέλος γ) η playdough, η οποία είναι μαλακή και εύχρηστη. Τα παιδιά εξερευνούν τις δυνατότητές τους και τη φαντασία τους φτιάχνοντας ζωάκια και άλλα αντικείμενα.

Ορισμένες δραστηριότητες με τη χρήση του πιο διαδεδομένου υλικού, της πλαστελίνης είναι η εξάσκηση και η ενδυνάμωση του αντίχειρα με τον δείκτη, ο αμφίπλευρος συντονισμός και ο μονόπλευρος συντονισμός, η καλλιέργεια της λεπτής κινητικότητας και του οπτικοκινητικού συντονισμού, η προσαγωγή των δακτύλων (όταν βάζουμε την πλαστελίνη ανάμεσα στο δείκτη και το μέσο και πιέζουμε) και η απαγωγή των δακτύλων (το αντίθετο από την προσαγωγή).

Τεχνική «Κατασκευή με υλικά της φύσης»

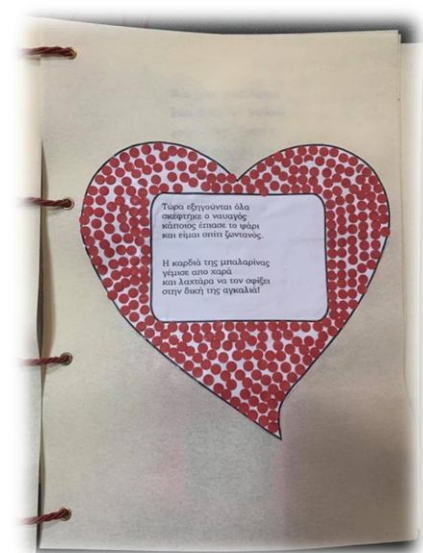
Η ιστορία συνεχίζεται με τη χρήση ενός ακόμα ζώου, αυτό του ψαριού. Στην απεικόνιση έχουν χρησιμοποιηθεί υλικά της φύσης τόσο για τη θάλασσα όσο και για την

κατασκευή του ίδιου του ψαριού. Ουσιαστικά αναδεικνύεται η αξία και η ομορφιά της φύσης.

Με αφορμή αυτή την απεικόνιση και την προβολή της θάλασσας θα μπορούσε να γίνει θέμα συζήτησης η φύση, οι ωκεανοί και οι θάλασσες ή ακόμα και το καλοκαίρι που συνδέεται άμεσα με την θάλασσα.

Η χρήση υλικών απευθείας από τη φύση θα λειτουργούσε σαν πηγή έμπνευσης όπου και αυτά με τη σειρά τους θα επέλεγαν νοητά ένα οποιοδήποτε υλικό και θα δημιουργούσαν καινοτόμα παιχνίδια με τους συμμαθητές του ή θα έβαζαν τη φαντασία τους να λειτουργήσει φτιάχνοντας δικές τους ιστορίες (Ταμουτσέλης, 2019).

Τεχνική του διακορευτή

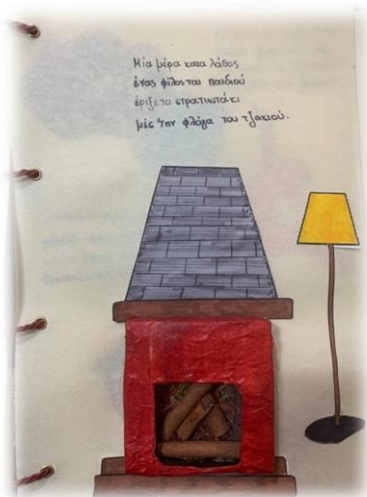

Θεματική αυτής της σελίδας είναι το συναίσθημα. Η μεγάλη καρδιά η οποία είναι γεμάτη με μικρά στρογγυλά χαρτάκια κομμένα με διακορευτή (Ταμουτσέλης, 2020) μπορεί να αποτελέσει αφορμή για να συζητήσουμε για τα συναισθήματα.

Ο διαχωρισμός των συναισθημάτων συνδέεται άμεσα με το συναισθηματικό κόσμο αυτής της ηλικίας, καθώς είναι η ηλικία τους που αρχίζουν να διακρίνουν τα θετικά από τα αρνητικά αισθήματα. Έτσι θα μπορούσαν να μάθουν να ξεχωρίζουν τα ίδια τα παιδιά τα συναισθήματά τους γνωρίζοντας πότε αυτά εκδηλώνονται περιγράφοντας τα συναισθήματα του φόβου, της ζήλιας, της χαράς ή της αγάπης.

Επιπλέον με τη χρήση του διακορευτή μπορούν να αντιληφθούν τα πολύ μικρά πράγματα, ενώ έχουν τη δυνατότητα να τα χρησιμοποιήσουν με οποιοδήποτε τρόπο.

Τεχνική «Τρισδιάστατη Κατασκευή»

Γυρίζοντας τη σελίδα ο αναγνώστης έρχεται μπροστά σε μία τρισδιάστατη εικόνα, ενός τζακιού σε συνδυασμό με τη χρήση διαφόρων στοιχείων.

Όπως είδαμε και πάνω η χρήση διαφόρων υλικών που μπορεί να τα αγγίξει με το χέρι του το παιδί δίνουν την αίσθηση του αληθινού. Τα υλικά αυτά μαζί με τρισδιάστατη εικόνα φέρνουν πιο κοντά τον αναγνώστη με το παραμύθι, θεωρώντας πως έστω για λίγο μπορούν να επέμβουν στη ροή

του παραμυθιού (Ταμουτσέλης, 2017).

Επιπλέον, το αίσθημα της ψηλάφησης φέρνει το παιδί ένα βήμα πιο κοντά στην κατανόηση της γεωμετρίας. Καταλαβαίνει έννοιες όπως ο χώρος, οι διαστάσεις, τα γεωμετρικά σχήματα και πως αυτές τις έννοιες τις συναντάει στην καθημερινότητά του.

Τεχνική του Πουαντιγισμού

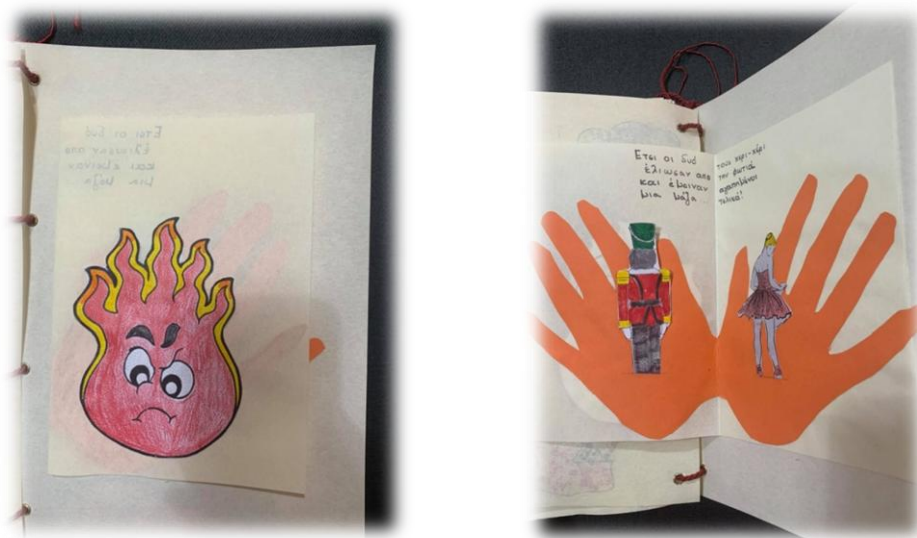

Με την τεχνική του πουαντιγισμού απεικονίζεται το πέσιμο των δύο ηρώων, της μπαλαρίνας και του καρνοθραύστη στο τζάκι. Επιπλέον, υπάρχει η χρήση στοιχείων τρισδιάστατων που δημιουργούν την αίσθηση των ξύλων στο τζάκι.

Η τεχνική του πουαντιγισμού είναι μια νοοτροπία της ζωγραφικής που χρησιμοποιήθηκε κυρίως από εκπροσώπους του ιμπρεσιονισμού και αποτέλεσε ένας μικρής απήχησης κίνημα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αυτό που αντικατοπτρίζει ο πουαντιγισμός είναι η ψευδαίσθηση του ματιού λόγω της επίδρασης πολλών χρωμάτων. Αντί τα χρώματα να αναμιγνύονται στην παλέτα, τοποθετούνται στον πίνακα. Αυτό συμβαίνει για να προκαλέσει την ψευδαίσθηση στο θεατή ότι οι κουκκίδες ενώνονται (Ταμουτσέλης, 2020).

Σκοπός της τεχνικής ήταν θεωρητικά η διατήρηση της αγνότητας και καθαρότητας των χρωμάτων τα οποία καθώς αναμειγνύονται χάνουν τη λάμψη και την καθαρότητα τους. Πρακτικά η τεχνική βασίστηκε στο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης όρασης να συγχωνεύει τις μικρότερες μετά. Αυτή η τεχνική χρησιμοποιείται πολύ συχνά στο νηπιαγωγείο και εφαρμόζεται με μπατονέτες και τέμπερες (Ταμουτσέλης, 2017).

Τεχνική «Κατασκευή Κάρτας»

Γενικά η τεχνική του τρισδιάστατου (Ταμουτσέλης, 2020) είναι σήμα κατατεθέν του εν λόγω βιβλίου, όποτε και το τέλος του έμελλε να κλείσει με τον ίδιο τρόπο. Το τέλος του παραμυθιού παρουσιάζεται μέσα σε μία κάρτα.

Στο εξώφυλλο της κάρτας απεικονίζεται μια προσωποποιημένη φωτιά με θυμωμένη όψη. Ανοίγοντας την κάρτα εμφανίζονται οι ήρωες με γυρισμένη την πλάτη, δείχνοντας ότι όλα έχουν πάρει το δρόμο τους.

Οπισθόφυλλο - Τεχνική πυρογράφου σε ξύλο

Όπως το εξώφυλλο έτσι και το οπισθόφυλλο του βιβλίου είναι φτιαγμένο πάνω σε ξύλο κόντρα πλακέ μεγέθους Α4 με την τεχνική της πυρογραφίας (Ταμουτσέλης, 2020). Στο οπισθόφυλλο απεικονίζεται η μπαλαρίνα που κρατάει στα χέρια της τον καρυοθραύστη.

Η βιβλιοδεσία έγινε με χοντρό σκονί σε μπορντό απόχρωση για να είναι αισθητικά ταιριαστό με την εικόνα του Καρυοθραύστη. Οι τρύπες στη μία πλευρά της σελίδας ανοίχτηκαν με διακορευτή και καλύφθηκαν με στρογγυλές σιδερένιες επιφάνειες από αυτές που βάζουν στα κορδόνια παπουτσιών. Οι σελίδες του χειροποίητου βιβλίου είναι κατασκευασμένες από χαρτί προσκλητηρίου.

Συμπεράσματα

Η συνεχής ενασχόληση των παιδιών με τα παραμύθια μόνο θετικά στοιχεία μπορεί να επιφέρει. Η χρήση του ποιητικού λόγου ταυτόχρονα με την εικονογράφηση ελκύει τα παιδιά και συμβάλει στην ψυχοκινητική και κοινωνική τους ανάπτυξη. Ιδιαίτερα στην σύγχρονη εποχή που η κυριαρχία της εικόνας είναι σχεδόν απόλυτη το εικονογραφημένο παραμύθι μοιάζει σαν το πλέον κατάλληλο παιδαγωγικό μέσο, ιδιαίτερα στις πολύ μικρές ηλικίες.

Στο συγκεκριμένο χειροποίητο βιβλίο πάνω στο οποίο πραγματοποιήθηκε η έρευνα, η εικονογράφηση και οι διάφορες τεχνικές που υιοθετήθηκαν δίνουν το έναυσμα της σημαντικότητας αυτού του χώρου.

Παρατηρώντας τις σελίδες του βιβλίου έγινε αντιληπτό τα αναρίθμητα μοτίβα και κίνητρα που διακατέχουν το είδος των παραμυθιών. Κάθε σελίδα του παραμυθιού περιλάμβανε πάνω από ένα μοτίβα που αποσκοπούσαν στην απόκτηση γνώσεων των παιδιών. Ορθό θα ήταν να υπήρχε μία ειδική κατηγορία για την εικονογράφηση και ιδιαίτερα για τις τεχνικές που υιοθετεί κατά καιρούς. Ο συγκεκριμένος κλάδος μάλιστα θα εξυπηρετούσε κατά πολύ τη δουλειά των νηπιαγωγών, αλλά και των άμεσων ενδιαφερόμενων.

Το παραμύθι σαν είδος δεν έχει εξασθενήσει αλλά αντιθέτως χρησιμοποιείται με αρκετές διαφοροποιήσεις και μετατροπές προσαρμοσμένο στις συνθήκες και της ανάγκες της σύγχρονης εποχής. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη μεταβολή έπαιξε η εξέλιξη της τεχνολογίας, η τηλεόραση και ο κινηματογράφος. Η διατήρηση του παραμυθιού από τις επόμενες γενιές, έστω και σε πιο εξελιγμένη μορφή δίνει την αίσθηση πως το λαϊκό παραμύθι ως φορέας της λαϊκής παράδοσης έχει ακόμη κάτι να πει, αναβαθμιζόμενο αλλά διατηρώντας πάντα ακέραιο το χαρακτήρα του.

Το παραμύθι μπορεί να συντελέσει καθοριστικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητας ενός παιδιού, καθώς μέσα από τα ηθικά διδάγματα μπορεί να ταυτιστεί με τον ήρωα και να έρθει αντιμέτωπος με τους φόβους του ή ακόμα και να του γεννηθούν απορίες. Εν ολίγοις το παραμύθι δεν αποτελεί απλά ένα κομμάτι της λογοτεχνίας, αλλά θα μπορούσε από μόνο του να χαρακτηριστεί και ως μία αυτούσια παιδαγωγική μέθοδος.

Βιβλιογραφία

Bettelheim, B. (1976). *The Uses of Enchantment: the Meaning and Importance of Fairy Tales*. New York: Vintage Book.

Georges, J. (1996). *Η δύναμη των παραμυθιών*. (Μ. Ζαφειροπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης.

Αναγνωστόπουλος, Β. (1987). *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας Α' Ανιχνεύσεις*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Ασωνίτης, Π. (2001). *Η εικονογράφηση στο βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα : Καστανιώτη.

Αυδικός, Β. (1997). *Το λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Γιαννικοπούλου, Α. (2008). *Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Κανατσούλη, Μ. (1999). Εικονογράφηση στο παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο: μια διαφορετική προσέγγιση των στοιχείων της αφήγησης σε μια λογοτεχνική ιστορία. Στο Β. Αποστολίδου, & Ε. Χοντολίδου, *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση* (σσ. 241-250). Αθήνα: Τυπωθήτω .

Κατσανούλη, Μ. (2018). *Εισαγωγή στη Θεωρία και Κριτική της Παιδαγωγικής Λογοτεχνίας: Σχολικής και Προσχολικής Ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Κοκόλης, Ξ. (1993). *Η ομοιοκαταληξία. Τύποι και λειτουργικές διαστάσεις*. Αθήνα: Στιγμή.

Λουκάτος, Δ. (1972). *Νεοελληνικοί παραμυθιοί*. Αθήνα: Ερμής.

Μαλαφάντης, Κ. (2011). *Το παραμύθι στην Εκπαίδευση: Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση*. Αθήνα: Διάδραση.

Μερακλής, Μ. (2012). *Το λαϊκό παραμύθι. Διδακτικές προτάσεις για νηπιαγωγούς και δασκάλους*. Αθήνα: Διάδραση.

Μπαχαράκη, Δ. (2006). *Χανς Κρίστιαν Άντερσεν: Το παραμύθι της ζωής του και το "Ασχημόπαπο"*. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης.

Ντούλια, Α. (2010). Διδάσκοντας μέσα από τα παραμύθια: Δυνατότητες - όρια - προοπτικές. *Μαθαίνω πως να μαθαίνω*. Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης.

Παπανικολάου, Ρ., & Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Η παιδική λογοτεχνία στο νηπιαγωγείο: Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Σακελαρίου, Χ. (1995). *Το παραμύθι χθες και σήμερα*. Αθήνα : Πατάκης.

Ταμουτσέλης, Ν. (2017). Σημειώσεις Μαθήματος "Εικαστικά Εργαστήρια". Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.

Ταμουτσέλης, Ν. (2019). Σημειώσεις μαθήματος "Κατασκευές και μεταποίηση υλικών". Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.

Ταμουτσέλης, Ν. (2020). Σημειώσεις μαθήματος "Τέχνες και χειροτεχνίες". Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.

Χατζηνάκης, Κ. (2013, 04 16). *Ποιητική του φυσικού φωτός στη ζωγραφική: διερευνώντας το καλλιτεχνικό βλέμμα μέσα από την εποπτεία της φύσης στην εποχή της νεωτερικότητας*. Ανάκτηση 06 13, 2020, από <http://dx.doi.org/10.26240/heal.ntua.179>

Χατζησαββίδης, Σ. (2002). *Δραστηριότητες Γλωσσικής Αγωγής στο Νηπιαγωγείο: Καλλιέργεια επικοινωνιακών και προγραφικών δεξιοτήτων*. Αθήνα: Gutenberg.

Χατζητάκη - Καψωμένου, Χ., & Παράσογλου, Γ. (2002). *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.